GĀYATRA-VIDHĀNA-SŪTRA

OF SHUṄGA

WITH AN ANONYMOUS COMMENTARY

शुङ्गविरचितम्

गायत्रविधानसूत्रम्

अज्ञात-कर्तृक-व्याख्यासमन्वितम्

Critically Edited

By

Prof. Dr. B. R. SHARMA

VISHVESHVARANAND INSTITUTE
HOSHIARPUR
1971

Price : 6,00

98
S
3017

JACL-KRC
003017

रिसर

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान, जयपुर परिसर

वर्गीकरण सं. ....

पुस्तक सं. .... दिनाङ्क....................

यह पुस्तक नीचे अङ्कित तिथि या उससे पूर्व लौटा दी जानी चाहिये। यदि पुस्तक निर्धारित तिथि से अधिक समय तक पाठक अपने पास रखेंगे तो 50 पैसे प्रतिदिन के हिसाब से विलम्ब शुल्क देय होगा।

विश्वेश्वरानन्द-संस्थान-प्रकाशनम्—५६८

3017

विश्वेश्वरानन्द-भारतभारती-ग्रन्थमाला—५२

VISHVESHVARANAND INDOLOGICAL SERIES—52

V. BOOK AGENCY
Revised Price
Rs. 60-00
HOSHIARPUR

SV-2024

12.2M

VISHVESHVARANAND INSTITUTE PUBLICATION—568

सम्पादकः—विश्वबन्धुः

Gen. Editor—VISHVA BANDHU

JACL-KRC
003017

भारते होशिआरपुरे वि. वै. शो. सं. मुद्रागृहे ।
शास्त्रिणा देवदत्तेन मुद्राप्येदं प्रकाश्यते ॥

Printed and published by DEVA DATTA, Shastri
at the V. V. R. I. PRESS, Hoshiarpur (Pb., India)

वि. भाभा. ग्रन्थमाला—५२ V. I. Series—52

GĀYATRA-VIDHĀNA-SŪTRA

OF SHUṄGA

WITH AN ANONYMOUS COMMENTARY

शुङ्गविरचितम्

गायत्रविधानसूत्रम्

अज्ञात-कर्तृक-व्याख्यासमन्वितम्

Critically Edited

By

PROF. BELLIKOTH RAMACHANDRA SHARMA

Vishveshvaranand Institute of Sanskrit
and Indological Studies,
Panjab University

होश्यारपुरम्

HOSHIARPUR

विश्वेश्वरानन्द-संस्थानम्

VISHVESHVARANAND INSTITUTE

1971

सर्वेधिकाराः सुरक्षिताः

प्रथमं संस्करणम्, २०२८ वि.

प्रकाशकृत्—विश्वेश्वरानन्द-संस्थानम्

(पत्रगृहम्) साधु-आश्रमः, होश्यारपुरम् (पं०, भारतम्)

CSUJPR

3017

All Rights Reserved

FIRST EDITION, 1971

Publishers :

VISHVESHVARANAND INSTITUTE,

P. O. Sadhu Ashram, HOSHIARPUR (Pb., India)

TO

THE PŪRVA-SŪRIS

"मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः ॥"

(Raghubansha, 1. 4)

CONTENTS

1. INTRODUCTION ... vii—xviii

2. गायत्रविधानसूत्रम् ... १—२९

कण्डिका—१ (स्वरवृत्तम्) ... १—१४

कण्डिका—२ (वर्णवृत्तम्) ... १५—२१

कण्डिका—३ (मात्रावृत्तम्) ... २२—२९

INEX OF SUTRAS ... ३०—३२

INTRODUCTION

The *Gayatravidhana sutra* is one of the minor ancillary works coming under the category of Saman technical literature and as the title indicates, it deals with the rules relating to the chant of Gayatra-saman, a saman based on gayatra metre. It treats the svaras, stobhas, matras and vocalic changes of each bhakti of Gayatra-saman and the manner of its recitation. The Tandya Brahmana, Latyayana Shrauta Sutra and such other major works in saman literature do deal with these aspects of a saman to a great extent, though in a general way, but these works have left out the minute study of some of the minor yet important topics relating to samagana. The commentator, therefore, first questioning the propriety of writing a special treatise for Gayatra-saman alone, concludes his arguement stating that since neither the Tandya Brahmana, which only refers to the Gayatra-saman and says that it should be sung in three-fold, इमे वै लोका गायत्रम् । त्र्यावृद्गेम् । (Tbr. 7. 1. 1)-, nor the laksanagranthas give any details that this most important saman chant warrants, a supplementary work, a parishesa as it is called, for dealing with Gayatra-saman in detail has become necessary. He calls this particular work उभयशेष i.e., an appendix to both, the Sama-Brahmanas and the laksana-granthas, since this gana has been described to some extent, though not in detail, in both categories of works.

The ten sutras, viz., Kalpa-. Ksudra-, Latyayana-shrauta-, Upagrantha-, Pancavidha-, Nidana-, Tandyalaksana-, Anupada-, Anustotra and Kalpanupada- of the Samaveda which may be collectively called Sama-shrauta sutras, treat the subjects relating to shrauta ceremonies, and the metres, bhaktis, gatis, stobhas ete., relating to saman chants. Yet these works which are mutually dependent, have left out many of the minor topics unexplained or not fully explained. Hence, in course of time, many appendices were added to the saman technical literature in order to make it a comprehensive and complete unit dealing with all aspects of shrauta ceremonies where saman are chanted and of saman techni-

calities relating to sāman chants which are not only highly technical but also complicated in nature. While the sūtras such as Ārṣeya Kalpa, Ārṣeya Kṣudra Kalpa & c., prescribe the names of sāmans to be sung in different sacrifices and relevent shrauta ceremonies the sūtras such as Pañcavidha, Pratihāra & c., are mainly concerned with sāman chants, their bhaktis, tones etc. Since the sāma-gāna happened to be the most difficult and complicated Vedic chant with its complexities which are to be accurately recited in its entirety by respective chandoga priests in stages part by part strictly according to the precepts laid down by the authorities, many ancillary works were required to be written for proper guidance of chandogas so that no student of the Sāmaveda should deviate from the recognised mode of chanting of the sāman melodies. The Gāyatra-vidhāna is just one of such works and figures among the fifty two theological, theoritical and technical treatises, major and minor, in sāman literature. Though these works are, to a very great exent, mutually dependent yet some of them, particulary the minor works, it may be said, serve as explanatory notes in detail on some of the topics already discussed or referred to and these minor treatises are collectively called *Chandoga-parishiṣṭa* in sāman technical literature.

The Gāyatra-vidhāna has been divided into three kaṇḍikās,— or khaṇḍas as it is found in some of the MSS—, called स्वरवृत्त, वर्णवृत्त and मात्रावृत्त respectively, suggesting the topics treated therein. But these topics are not left untouched by the major works and hence it is interesting to note that some of the sūtras of the Gāyatra-vidhāna tally verbatim or closely resemble with the sutras of the Lāṭyāyana shrauta sutra and the Tāṇḍya Brāhmaṇa. It is for this reason that the commentator described it as उभयशेष, an appendix to both these works. A few instances are given below for information :—

LSS.	*GVS.*
अहिंकृता प्रथमा रेतस्या (1. 12. 8)	बहिष्पवमानाद्या रेतस्याहिंकृता सप्रतिहारा (2. 1)
रथन्तरवर्णोत्तमाविसृष्टहिंकारा (1. 12. 10)	उत्तमा त्वविसृष्टहिंकारा रथ-न्तरवर्णा (2. 2)
तस्या ऊर्ध्वं प्रस्तावाच्चत्वार्यक्षरा-	तस्या ऊर्ध्वं चत्वार्यक्षराण्यभि

ण्यभिष्टोभेत् (1. 12. 11)	ष्टोभेद् रथन्तरवत् त्रीणि वाष्टौ (2.3)
गायत्रस्य पदेन प्रस्तावः सर्वत्र (7. 10. 15)	पद्यो गायत्रस्य तद्विविढ्ढा प्रस्तावः (1. 1)
Tand. Br. :	
इमे वै लोका गायत्रं त्र्यावृद्गेयम् (7. 1. 1)	ऊर्ध्वं प्रस्तावात् त्र्यावृद्गेयम् (1. 14)
द्विरवनर्देत् (7. 1. 2)	प्रत्युत्क्रान्तस्त्ववनर्दवति ॥ स द्विः ॥ (1. 1. 19 ; 21)
हिंकारो वै गायत्रस्य प्रतिहारः (7. 1. 4)	हुम्मा सार्वास्वारा प्रतिहारः (1. 24)
स मनसा ध्येयः प्रतिहृतेन गायत्रेणोद्गायति (7. 1. 5)	उद्गाश्रोच्यमानो मनसा ध्येयः (1.26)

All these kaṇḍikās treat the Gāyatra-sāman, part by part as warranted, according to the topics dealt with in each kaṇḍikā. A summary of kaṇḍikās is given below sūtra-wise :

Kaṇḍikā 1

This treats svaras or tones in all seven bhaktis of Gāyatra-sāman with particular attention to हिंकार and ओं which are inserted after and before उद्गीथभक्ति respectively. The GVS explains whatever was left out and not made explicit by the Brāhmaṇas and Lakṣaṇagranthas in respect of svaras of the seven bhaktis. It also records the opinion of others if it differs.

Contents

प्रस्तावभक्ति

1. In Gāyatra-gāna the prastāvabhakti would cover the whole of the first pāda and the tones thereof would be of तद्विविढ्ढा (प्रा० गे० १.२.१५,१) type.

2. The prastāva-bhakti of a sāman melodized on verses composed on triṣṭup or jagatī metre will, like Gāyatragāna, consist of eight syllables provided that it is a stotriyā having all the verses

composed in the same metre, either triṣṭup or jagatī (examples are cited in the commentary).

3-6. The last vowel of the prastāva is changed to ओ (or ओं) as also the last vowel of the concluding word of the prastāva. But as regards the last vowel of the concluding word it is left to the option of a singer, to change it to ओ or to lengthen it. (examples in the commentary).

उद्गीथभक्ति

8-23. After प्रस्ताव the remaining portion of the verse-text leaving the last two syllables represents the उद्गीथभक्ति which begins with ओं and concludes with हिंकार. The bhakti is sung silently in mind withholding the breath but the intial ओं would be uttered loudly as also the concluding हिंकार. But one is permitted to breathe, if at all one felt it necessary to do so in between, either at the end of the first round (आवृत्), in the middle, before uttering हिंकार or when one feels exhausted. The udgātā should, however, try to sing the gāna withholding his breath till he completes the verse.

The Gāyatragāna, after the recital of the prastāva, should be sung in three rounds (आवृत्) completing the ramaining part of the verse in three parvans. The first parvan of eight syllables would have the tones of वसोर्मन्दा (ग्रा० गे० 6.1.236.3) type; the second with six syllables (the last two syllables of the third pāda of gāyatri would form the third parvan) would bear the tones of वृणीमहा (ग्रा० गे० 1.1.3) type with the modification that the last syllable of this parvan would have second svara instead. If the melody is sung without a trill, (अनवनर्दम्) the last syllable is not vṛddhied (अवृद्ध). But if it is sung with trill then the last syllable be drawn with a trill. And this trill could be had once or even twice. But it is, however, not at all necessary that the last syllable should be sung with a trill.

प्रतिहारभक्ति

24-26. In Gāyatra-sāman हिंकार represents the प्रतिहार-भक्ति and this हिंकार could be either in the form of हुम्मा (or हिम्मा) हुम्वा or हुम्भा but it should be sung silently in mind unlike the हिंकार of udgītha bhakti which is sung by the udgātā loudly.

उपद्रवभक्ति

27. The third parvan consisting of remaining two syllables forms the upadrava bhakti and will have तद्विविढ्ढा type of tones, all vṛddhied (वृद्ध).

निधन

28-35. आ with tones of तद्विविढ्ढा type would represent the निधनभक्ति. It may alternatively have स्वरित tone from second svara. The nidhana also could be in the form of वाऽ२३४५क् or ओऽ२३४५म् or in the form of any one of the optional (काम्य) nidhanas, viz. इडा, सुवः, यशः, आयुः, and हुॐ सी- all these five bearing the same tones as आऽ२३४५. These kāmya-nidhanas may be sung after हिंकार that follows the last syllable of the verse-text or immediately after the last parvan consisting of two syllables. The singer is free to select any one of kāmya-nidhanas according to his own choice.

Kaṇḍikā 2

In this section the external syllables added to the verse-text for the purpose of melodization or for rectifying the deficiency of metre are stated. The syllables, words or passages inserted in the body of the verse-text for rendering it into melodies are generally termed as stobhas.

1-7. The first stotriyā of *bahiṣpavamāna* is called रेतस्या which is sung short of हिंकार in उद्गीथभक्ति. हिंकार will, however, be there for प्रतिहार but it will not be loudly pronounced,—only muttered silently in mind.

The third stotriyā of this stoma is known as रथन्तरवर्णा but its हिंकार will be dovoid of visarga. However, आ will bear the visarga. To this strotriyā after the प्रस्ताव, in place of four syllables, four, three or eight stobhas as warranted consisting of the syllables भाभा according to Dhananjaya, and of the syllables भभ according Shāṇḍilya, will be added. Besides, in the case of anuṣṭup metre even twelve syllables could be added to as stobhas.

8-19. When a pāda of a verse is having less than the required number of syllables the genitive plural case-ending -नाम् found therein should be re-duplicated for rectifying the metre. Some teachers, however,

do not approve this. (Examples are cited in sūtra 8 bhakti-wise upto प्रतिहार).

The conjunts with y or v at the end will be separated with इ or उ as the case may be, inserted in between in order to rectify the deficiency of metre (examples in sūtra 12) but this will not happen if this conjunct comes in the beginning of a word (as a result of sandhi in saṁhitā). In such combinations as consisting of two y's or v's no insertion of इ or उ is done but the separation (विकर्ष) thereof could be done, if required, to rectify the deficiency of metre. If there are more semi-vowel combinations in a pāda the combination caused by sandhi alone should be separated, and not the natural. Again when there are two separate combinations, both identical, the second one should be separated. But some teachers are of the opinion that such combinations should not be separated if it is in a saṅghāta- i.e , many pādas bound together in one parvan, having a single tone.

The consonants ending in उ will remain as in the verse. The sūtra 11 cites the examples.

Kaṇiḍkā 3

This section deals with the mātras, i.e., lengthening and diphthongisation of vowels, आभाव, आर्भाव, गति and अतिहार, in short, what is known as puṣpas in sāman technical terminology.

1-2. In उद्गीथभक्ति the vowels इ and ई coming at the end of a parvan having the वसोर्मन्दा type of the tones will remain unchanged except that the short इ will be lengthened. Example in sūtra 2.

3-4. The palatal vowel standing at the end of the उद्गीथ will be diphthongised and changed to आ. Examples in sūtra 4.

5-6. -ओ, -तो and -सो at the end of उद्गीथ will be changed to आ. Examples in sūtra 6.

7-8. In उद्गीथ the vowel ऋ preceding a consonant, थ or हिंकार will be changed to आर्. Examples in sūtra 8.

9. The palatal vowel [and ऋ] converted into आ, should have गति and र् respectively at the end, as warranted, but this गति or र् would form as part of the previous syllable.

10-12. The palatal vowel standing not at the end of a *pāda* (अपदान्त्य) i.e., in the middle of a pada, and followed by हिंकार will have no *gati* at the end. Similar would be the case with य which is separated (from combination with anaptyxis). Examples in sūtra 12.

13 & 17. The consonant म् (=अनुस्वार) followed by हिंकार will remain unchahged i.e., it will not be dropped in gāna. Example in sūtra 17.

14 & 18. The repha which has come as an *āgama* (i.e., by diphthongization of ऋ) and is followed by हिंकार will be held over (अतिहृत) after हिंकार to the next syllable. Examples in sūtra 18.

15 & 19. In a compound the first member ending in व्यञ्जन (which is preceded by a palatal vowel) is separated and held over हिंकार to the next syllable. Examples in sūtra 19.

16 & 20. अष्कार i.e., the vowel अ with visarga followed by हिंकार will be held over to the next syllable after हिंकार. Example in sūtra 20.

> *Note* :—In all the above examples of आभाव or आर्भव the vowel आ will be repeated before and after हिंकार.

21. The syllable पा preceding last but one syllable of an āvṛt (of udgītha) will be changed to प and the following syllable i.e. व will be lengthened, e. g. पवा३का३ in महिव्रतः शुचिबन्धुः पावकः (सा० ५२४).

> *Note* :—This is applicable to the word पावक, the original form of which, it may be noted, was persumed to have been पवाक and *not* पावक.

Technical Terms

The technical terms found in the Gāyatra-vidhāna-sūtra and its commentary are given below with its meaning. It is the plan of the editor to compile a dictionary of the sāman technical terms found in the whole range of vast sāman literature including the Sāma-brāhmanas. But this could be done only after the successful completion of the present phase of his project which includes all important technical treatises, major and minor, in this field.

अनुज्ञानम् = ओंकार: (p. 13).

अवनर्द: = A trill or slur ; a tone which is raised to high pitch and then drawn and lowevered प्रत्युत्क्रम्य क्रुष्ट-मवनर्द: (गा. वि. सु १.२०).

आवृत् = A division of the remaining verse-text, after the प्रस्ताव भक्ति. p. 8.

उद्गाता = singer of उद्गीथ.

उद्गीथ: = Name of the second bhakti.

उपद्रव: = Name of the fourth bhakti.

गति: = a vṛddhied vowel ending in इ or उ ; a diphthong. p. 24.

तद्विविढ्ढा = (ग्रा. गे.१.२.१५.१) The parvan : तद्विविढ्ढा इ.

निधनम् = Name of the fifth bhakti.

परिशेष: = An exhaustive supplement or appendix which treats topics left unexplained and not fully explained, as also topics left out in the main work. = परीति सर्वतोभावे । शेषोऽशेष: सर्वप्रयोगे । p. 1.

पर्व = The smallest unit of a sāman melody.

प्रतिहार: = Name of the fourth bhakti.

प्रत्युत्क्रान्त: = (a note) raised high. p. 9.

बहिष्पवमानम् = Name of a Stoma or Stotra.

रथन्तरवर्णा = Name of the third stotriyā of the बहिष्पवमान. p. 15.

रेतस्या = Name of the first stotriyā of बहिष्पवमान. p. 15.

लोकद्वारीयम् = Name of a saman which is sung in its entirety by a single man i.e. by the yajamāna—लोकद्वारीये तु एक: पुरुष: कृत्स्नस्य साम्नो गाता भवति । ··· यजमानार्थं हि लोक-द्वारम् ··· । p. 6.

वसोर्मन्द्रा = The parvan : वसोर्मन्द्रानमन्धसाऽ2 (ग्रा. गे, 6.2.236,3).

विकर्ष: = separation of semi-vowel combination. p. 19.

वृणीमहा = The parvan : वृणीमहाइ (ग्रा. गे. 1.1.3).

विधानम् = precept or rule.

सार्षा = The Parvan : सार्वाऽइम् (ग्रा. गे. 1.1.26.1).

हिंकार = The syllable हुम् (or हिम्).

Minor Lakṣaṇa Granthas

The Gāyatra-vidhāna, though it was written as an appendix to Lāṭyāyana-shrauta-sūtra and the Tāṇḍya Brāhmaṇa, as the commentator expressly states whenever occasion arises in the introduction as also in the course of his commentary, we feel, is a ready reference work on gāyatra melody since many of the sūtras are found imported in this, some with verbal alteration as warranted, and some verbatim, from the Lāṭyāyana-shrauta-sūtra and other works. This, and many other minor technical treatises such as Pañcavidhasūtra, Mātrā lakṣaṇa & c, were actually written as classified digests for convenience of the chandogas

The sūtras of all the minor technical works, are written in the same style and language and often examples cited therein form separate sūtras. These works might have been written by one person or a group of persons collectively as joint work, or at least some of them, as it appears from their linguistic affinity. I propose to take up this question later for a detailed study.

Phonetic Changes

It is interesting to note the rules relatlng to the vocalic changes, lengthening and diphthongisation of vowels etc. in Kandika 3. Here, the vocalic changes, particularly ए and ऐ changing to आइ and आई ; औ to आउ and आऊ ; insertion of इ or उ by separating the semi-vowel combination and finally reading पावक as पवाक, -even though all this is done for rectification of a metre by removing the metrical deficiency-, give us a hint as to the original pronuuciation of these vowels, semi-vowel combinations and the word पावक-. In fact sāmagāna provides not only source material for research in musicology but also offers inspiration to linguists giving clue to the original nature of a number of Vedic words, the correct pronunciation of conjuncts etc. e.g. Agni in sāmagāna is often sung as ओग्नाई and it may be noted in this connection that in Kashmiri the word for fire is ogun.

Reference to Earlier Authorties

The GVS refers to the previous authorities not by name but by such terms as आचार्याः (2 : 6; 17) एकेषाम् (1. 7) and एके (2. 4; 2. 19). It also quotes a श्लोक attributed to आचार्य (2. 18) which summarises what has been said earlier in so many sūtras. It is, however, not quite clear who these āccryas are.

The Author

शुङ्ग, according to the concluding sūtra, शौङ्गं गायत्रविधानम् (3. 22), is the author of the Gāyatra-vidhāna. We also find reference to him in Nidāna-sutra (अग्नेरिन्द्राय पवते इति शुङ्गाः, 5. 8. 10) and other sūtra literature. Except this, we know nothing about this author.

The Commentary

The commentary is written in a beautiful conversational style in simple Sanskrit and the commentator does not leave any questions unanswered. The style, language and mode of expression in this commentary as as also the commentaries of Pañcavidha-sūtara and Mātrā-lakṣaṇa are almost identical. In all these works we find no invocation, that is usually found in the beginning of a commentary; no name of the commentator anywhere,—not even in the colophon. The commentary on all these minor technical works which have been grouped under परिशेष or परिशिष्ट, might have been written by one author and further, these minor works that are known by the independent titles today, actually formed different sections of the major work known as the Chandogaparishiṣṭa. Again some of these sections might have been appended to this at different times adding such topics as required further and fuller elucidation and simplification in view of their ritual and technical importance, although such topics have been treated in a general way or casually referred to in the Brāhmaṇas and the Lakṣaṇa-granthas. But later these sections dealing with different topics were separated by the teachers or chandogas for their convenience and came to be known, not by the common name as Chandogaparishiṣṭa, but by the sectional name, such as Mātrālakṣaṇa, Gāyatravidhāna & c. In fact the

commentator of Saṁhitopaniṣad Brāhmaṇa quotes sūtras actually from the Mātrālakṣaṇa but refers to it only as Chandogaparishiṣṭa. Further, the vastness of the technical literature of sāman, and complicated nature of sāman chants in sacrificial sessions and rituals where the melodies, unlike the other Vedic recitals, are not sung at one stage in its entirety but distributed to three priests who complete the gāna, partly in solo and partly in chorus, might have warranted the dismemberment of the topical sections from the common work.

The commentator mentions the words shruti and brāhmaṇa meaning the Sāmabrāhmaṇas, and sūtra meaning Lāṭyāyana or Drāhyāṇa shrauta-sūtra and also cites references from these works, e.g. ओंकारं तथा स्वरम् (ला० श्रौ० सु० 7. 10. 21) p. 6 ; इमे वै लोका गायत्रम् । स्यावृद्गेयम् (तां० ब्रा० 7. 1. 1) p. 2.

Materials

I have used the following six available MSS for this edition :—

1. I. The India Office Library, London, No. 496 (Burnell), Grantha script, fairly written and accurate ; complete.

2. B^1. The Oriental MSS Library, Baroda, No. 92, paper MS ; Devanagari script ; Leaves 1-8 missing ; begins from वाच्यम् । लघुत्वात् (गा० वि० सू० 2.5 ; p. 16, L. 9) ; fairly accurate ; contains leaves 9-13.

3. B^2. The Oriental MSS Library, Baroda; No. 9805 (d) ; text alone. Palm leaf, Grantha script, complete ; Leaves 1-3. uninked; 3^b contains अवग्रहसूत्र.

4. B^3. The Oriental MSS Library, Baroda, No. 9916 (c) folios 1-9 ; Palm leaf, moth-eaten ; Grantha script, fairly written and mistakes are corrected ; complete.

5. A. Transcript of MS No. 779 was supplied by the Adyar Library, Madras. complete.

6. V. The Vishveshvaranand Institute, Sadhu Ashram, Hoshiarpur, No. 6134; hand-made paper; leaves 1-10 ; evanagari, fairly written and accurate; complete, dated संवत्सर 1685.

The MSS B^1, B^3 and A belong to one group having common errors and spelling mistakes. These are all Southern MSS and follow Kauthum recension and notations whereas I and V belong to one group and follow Rāṇāyanīya recesion in notation and spelling. V has been written in North-Western Devānagari with a free admixture of Shāradā, and in some places ऋ is spelt as रि and प is written in place of ष. Further in this and in I, हिंकार is always written as हुम् whereas in the Southern MSS it is only हिम्. While in the Southern MSS the palatal vowels, इ and ई after आ or ओ are converted into semi-vowels as यि and यी, in V and I they are retained as they are.

Acknowledgement

Now before concluding this Introduction it is my pleasant duty to thank the authorities of the above Libraries who have been kind enough to send me their valuable MSS or supply me the transcript thereof. I also express my heartfelt thanks to my friends and former colleagues, Sarvashri Lakshmi Narasimha Bhatta and Raghava Prasad Chaudhury, Research Assistants, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati, who transcribed and collated the India Office Library MS for me.

B. R. Sharma

Hoshiarpur
11. 10. 1971

ERRATA

Page	*Line*	*Read*	*For*
८	१३	°लक्षणे	°लक्षण्
२१	२	तथावृत्सु	तथा वृत्सु

ॐ

गायत्रविधानम्

शुक्लविरचितम्

सव्याख्यानम्

प्रथमा कण्डिका

स्वरवृत्तम्

पञ्चो गायत्रस्य तद्विविह्ळुडा प्रस्तावः ॥ १ ॥

इतीदं सूत्रम् । अत्र तु उपोद्घातं प्रति शास्त्रसमाम्नायारम्भः । प्रयोजनं वक्तव्यम् । किमिदं शास्त्रं किमर्थं च । किमर्थं च शास्त्रारम्भः । शास्त्रे चास्य सूत्रस्य । इति । उच्यते । गायत्रविधानं नाम परिशेषः । गायत्रं नाम साम । तस्येदं विधानं परिशेषसंज्ञकम् । तस्येदमादिमं सूत्रम्—पञ्चो गायत्रस्येति । तदस्य गायत्रस्य साम्नो ब्राह्मणं निर्वचनाभिधायकम्-प्राणो गायत्रम् । तद्यदेतत् प्राणः संतनोति । तस्माद्गायत्रम् (तां० ब्रा० ?) इति । तत्र साम्नामिदं विधानं परिशेषसंज्ञकम् । परीति सर्वतोभावे । शेषोऽशेषः सर्वप्रयोगे । तस्येदं सूत्रम् । तत्रेदमुच्यते । किमेष ताण्डके शेषः उत लक्षणे परिशेषः इति । उच्यते । उभयशेषः । कथं गम्यते । यथा उभयशेष इति ।

---

7. VB^3 begins : ओं नमः सामवेदाय ; B^3 ओं गणेशाय नमः ; A हरिः ओम् । ओं नमः सामवेदाय ओम् ; I गायत्रीविधानभाष्यप्रारम्भः
8. V om. तु ; IB^3 °समाम्नाना°, A °समाम्ना° for समाम्नाया°
9. V om. first किमर्थं च
12. IA om. इति
13. V om. यदेतत्
14. V तत् for तत्र ; IAB^3 °संज्ञितम् for संज्ञकम् ; IAB^3 (अ)शेष° for. (अ)शेषः
15. I ताण्ड्यके, V. ताण्डक° for ताण्डिके; V लक्षण° for लक्षणे
16. I om. उभयशेषः । कथं ··· उच्यते ; V यथा उभयपरिशेषः for यथा उभयशेषः

उच्यते । तच्छेषस्योभयोक्तस्य विधेरनुक्रमणाभावात् तयोरुभयोरपि प्रवचनलक्षणयोः प्रचोदितस्य गायत्रस्य साम्नो यः शिष्यते विधिः स इहोक्तः । ताण्डिके तावत्—इमे वै लोका गायत्रम् । त्र्यावृद्गेयम् ॥ (तां० ब्रा० ७.१.१) इत्येवमादिना ब्राह्मणेन गायत्रस्य साम्नो नाममात्रं केवलं श्रूयते। सूत्रे च निदर्शनार्थं गानं गायत्रीषु दृष्टम् उदीरितं च वैकारिकं च । तत्रैव किंचित् पाञ्चविध्यमुक्तं मात्राश्रितस्य गायत्रस्य साम्नः तथा-लक्षणेन—गायत्रं पौष्कलमाग्नेयम् (आ० ब्रा० १.१.१४) इति । समाम्नायिकस्य च आद्यस्यैव गायत्रस्य साम्नो वर्जयित्वा विधानम्, अन्येषां पर्कादीनां विधानमुक्तम् । तदा बृहत्याद्यावर्तते । तावदस्य च नैव किंचिद्विधानमुक्तम् । सर्वं परिशिष्यते । तथा सांव्यवहारिक्यश्च संज्ञा लक्षणतः परिशिष्यन्ते वसोर्मन्दा-वृणीमहा-तद्विविढ्ढाद्याः । अतः शेषस्य विधेरुभयोक्तस्यानुक्रमणाभावा-द्धेतोर्गम्यते । यथोभयपरिशेषः इति । तदत्र पद्यः । गायत्रस्य । तद्विविढ्ढा । प्रस्तावः । इत्येतानि पदानि । अत्रार्थो वाच्यः । पदे भवः पद्यः । गायत्रस्येति सामनिर्देशः । तद्विविढ्ढेति पर्वनिर्देशः । प्रस्ताव इति भक्तिनिर्देशः । तद्यथा-उपास्मै गायता नरा (ऊह० २१.१.११) इति ॥

अत्रोच्यते । सर्वथा अनुक्तस्याप्रचोदितस्य विधेरर्थाय सूत्रं प्रणीयते । इदं सर्वमुक्तं प्रचोदितत्वादुभयत्रापि प्रवचने लक्षणे च । तदेवं पद्यशब्दस्य अनारम्भः । आरम्भ एव न प्राप्नोति । लक्षणोक्तत्वात् । इदं चार्थिक्ये लक्षणे विशिष्टविधिना वादेशः । सपादे प्रत्ययो भवत्येव । स इह पादप्रत्ययो

---

1. IAB^3 °क्रमणाभावे for °क्रमणाभावात्
3. V ताण्डके for ताण्डिके
4. ब्राह्मणे for ब्राह्मणेन
6. V भावा° for मात्रा° ; IAB^3 यथा for तथा
8. V आद्यस्येव, B^3 अद्यास्यैव for आद्यस्यैव
9. V बृहस्पत्याद्यावर्तन्ते for बृहत्याद्यावर्तते ; IB^3A एतेन for च म ; AB^3 पाञ्चविध्यम् for विधानम् ।
11. ABI अन्तः for अतः ; ABI °शेष for शेषस्य
12. AIB^3 तत्र for तदत्र
13. AI om. पदानि
18. V नारम्भः for अनारम्भः ; A उदञ्चा for इदं चा°; V. चोच्छिक्य° A. चार्थिक्य° for चार्थिक्ये
19. V जपादे for सपादे

विद्यत एव। तथा प्रवचने गायत्रस्य पदेन प्रस्ताव इति। अतः पद्यशब्दस्य अनारम्भः। तथा गायत्रस्य न ग्रहणं कर्तव्यम्। कस्मात्। उत्तरत्र संज्ञाप्रणयनात् साम्नः। नैवम्। किं तर्हि। अधिकारार्थम्। गायत्रस्य साम्नः शास्त्रेऽस्मिन्नधिकारो दृष्टः। पद्य एव प्रस्तावो भवति। तत्र गीतिविकारो भवतीत्यर्थः। तथा तद्विविद्धाग्रहणमधिकारार्थम्। त(य?)था तद्विविढ्ढापर्व जरावोवे- (ग्रा० गे० १.२.१५.१) ति प्रथमे तथा तद्विविद्धा विकृता भवतीति प्रत्यवगन्तव्यम्। तथा प्रस्तावग्रहणं लोकद्वारीयार्थम्। तत्र प्रस्तावो न भवतीति प्रत्यवगन्तव्यम् ॥१॥

अष्टाक्षरो वा त्रिष्टुब्जगतीषु ॥ २ ॥

प्रस्तावो भवतीति शेषः। यथा प्रकाव्यमुशने (ऊह० १६.२.१६) प्र त आश्विनीर् (ऊह० ८.२.२) इति ॥

अत्रोच्यते। त्रिष्टुब्जगत्योरिति वाच्यम्। लघुत्वात्। बहुवचनोपदेशः कस्मात्। उच्यते। बहूनामेव त्रिष्टुब्जगतीनामर्थाय विधीयते। यदा एका त्रिष्टुबेका जगती तदा अष्टाक्षरप्रस्तावो नैव भवति। पद्य एव भवतीत्यर्थः ॥२॥

अन्तस्त्वोकारं स्वरात् प्रभृति ॥ ३ ॥

प्रस्तावान्त ओकारमापद्यते। प्रस्तावान्तात् स्वरात् प्रभृति। उपास्मै- गायतानरो३ (ऊह० २१.१.११) ॥

अत्रोच्यते। अन्त ओकारमिति वाच्यम्। लघुत्वात्। तुशब्दानर्थक्यम् अस्मिन् गायत्रविधाने। तथा स्वरग्रहणवैयर्थ्यम्। कस्मात्। व्यञ्जनस्य

---

1. B[3] पादेन for पदेन
2. B[3]AI om. °स्य न ग्रहणं···प्रस्ताव° (L. 7).
12. V before लघुत्वात् ins. वा
13. AI बहुवचनम् for बहूनाम्; IV आर्थाय for अर्थाय
16,17. A ओं for ओ
18. A नरोम् for नरो ३
20. AI °ग्रहणं for °ग्रहण°; B[3]A व्यञ्जनं स्वरावयवत्वात्, I व्यञ्जनस्वरावयवत्वात for व्यञ्जनस्य स्वराश्रयत्वात्

स्वराश्रयत्वात् । स्वराश्रयाणि हि व्यञ्जनान्युच्यन्ते । ओकारस्याम्नायिकस्योप[प]त्त्यर्थम् । अत्र च प्रस्तावान्त्यस्वरः समाम्नाये ओकारमापन्न एव । यथा कस्तमिन्द्र त्वा वसो (सा० २८०) नू नो रयिं महामिन्दो (सा० ६२६) इति । न तत्र संहितालक्षणेन पुनरावृत्तिर्भवतीति प्रत्यवगन्तव्यम् । तथा स्वरग्रहणं पदान्तीयव्यञ्जनानामुपपत्त्यर्थम् । कथम् । प्रस्तावान्ते पदान्तीयं यत् किंचिद् व्यञ्जनं तस्यापि स्वरात् प्रभृति ओकारो भवतीत्यर्थः ॥३॥

ऋगन्तश्च ॥ ४ ॥

च-शब्दः समुच्चयार्थः । इदं चेति । पदान्तश्च ओकारमापद्यते । ऋगन्तश्च । ऋचश्चान्तः ओकारमापद्यते । क्षा३तो३ । (ऊह० २१.१.११) अत्रोच्यते । ऋचश्चेति वक्तव्यम् । अन्तग्रहणानर्थक्यम् । उच्यते । अन्तग्रहणं काम्यस्य कर्म[णः] क्रियार्थम् । ऋगन्तस्थाने विधीयमानानां काम्यानां निधनानाम् ओकारापत्तिर्भवतीति ॥४॥

यथर्ग्वा ॥ ५ ॥

वा-शब्दो विभाषार्थः । यथा ऋगन्तः स्वेनैव स्वरेणाम्नातः तथा वा । क्षाता३ । वायू३ इति ॥५॥

---

1. B³I ओकारस्याम्नायिकस्यात्यर्थम् A ओकारस्याम्नायकस्यार्थम् for ओकारस्याम्नायिकस्योपपत्त्यर्थम्
2. AIB³ यत्र for अत्र
4. V संहितालक्षणे । न, A संहिता । लक्षणेन for संहितालक्षणेन
5. B³ प्रस्तावान्त for प्रस्तावान्ते
8. The passages "इदं चेति । ओकारमापद्यते ।" appear to be irrelevent. But they are found in all the MSS and hence have been retained ; AIB³. पदान्तं for पदान्तः
10. V रितश् for ऋचश् ; IAB³ अन्तर् for अन्त°
11. IAB³..om कर्मणः
12. I. ओंकार° for ओकार°
15. AB³ क्षातो । वायू for क्षाता३ । वायू३ ।

ओकारस्तु मकारान्तः पूर्वः ॥ ६ ॥

तु-शब्दो विशेषेण प्रस्तावावि(धि?)कारे। ओकारस्तु मकारान्तः कार्यः। पूर्वः प्रस्तावन्ते य उक्तः पुरस्तात्। उपास्मै गायता नरो३म् (ऊह० २१. १.११) ॥६॥

नैकेषाम् ॥ ७ ॥

एकेषाम् आचार्याणां मते न। मकारान्तो नैव भवति प्रस्तावान्त्यः। उपास्मै गायता नरो३ ॥ ७ ॥

परमुद्गातौंकारेण नानाक्षरदृष्टान्स्वराननु-संहर्षन्मनसर्चमनवानन् ॥ ८ ॥

गायत्रस्य पदेन प्रस्ताव इत्युक्ता प्रस्तोतुर्भक्तिः। अत्र उद्गातुर्भक्ति-र्वक्तव्या यस्मात् तस्मादिदमुच्यते परमिति। परम्। उद्गाता। ओंकारेण। नानाक्षरदृष्टान्। स्वरान्। अनुसंहर्षन्। मनसा। ऋचम्। अनवानन्। इत्येतानि पदानि। अर्थो वाच्यः। परमिति प्रस्तावात् परम्। उद्गातेति कर्मोपदेशः। ओंकारोणेति द्रव्यमुपदिश्यते। नानाक्षरदृष्टान् स्वरान् इति आवृत्तिषु ये नानाक्षरदृष्टाः स्वराः वसोर्मन्द्राद्याः तान्। अनुसंहर्षन्निति। अनु पश्चाद्भावे। समित्येकीभावार्थे। मनसर्चमिति हृदि गतां मनसा ऋचमभिध्यायन् इति [अर्थः]। अनवानन् इति अनुच्छ्वसन्नित्यर्थः ॥

---

2. I. om. तु-शब्दो… मकारान्तः; AB^3 om. तु-शब्दो…पूर्वः
3. B^{3}A परस्तात् for पुरस्तात्
5. A om. नैकेषाम्…नरो३ ॥ (L. 6).
6. I. om. मते न ; B^3 after मते om. न ; IB^3 मकारः for मकारान्तः.
8. I. उद्गीथ° for उद्गाता ; I नानाक्षरेण for नानाक्ष°
10. V. स्तावः for प्रस्तावः ; AIB^3 om. अत्र
11. IAB^{3}V add पदात् before परम् . Since the commentry refers here to the sutra which commences with परम् and not पदात् , we have removed पदात् from the commentary.
12. AIB^{3}V अर्थे वक्तव्यानि for अर्थो वाच्यः
13. IAB^3 आवृत्सु येन for आवृत्तिषु ये
14. IAB^3 अक्षरेण for नानाक्षर° ; B^{3}IA om. इति ; IB^0 °हर्षयन् for °हर्षन्
15. IAB^3 °भावार्थो धात्वर्थः for भावार्थे ; IAB^3 om. मनसर्चम्
16. IAB^3 after अनवानन् om. इति

अत्र परशब्दस्यानारम्भः। कस्मात्। विधेः पूर्वोक्तत्वात्। सर्वस्य विधेः परो विधिर्भवत्येव। किमत्र वक्तव्यम्। तथोद्गातृग्रहणानर्थक्यम्। कस्मात्। गायत्रस्य पाञ्चविध्योपदेशात्। सर्वत्र गायत्रस्य साम्नः पाञ्चविध्यमुपदिश्यते। तत्र पाञ्चविध्ये प्रस्तावभक्तिः पूर्वमुपदिष्टा। प्रस्तावभक्तेः परस्तादुद्गातुरेव भक्तिर्भविष्यतीति किमत्र वक्तव्यम्। तथा ओंकारग्रहणानर्थक्यम्। कस्मात्? एतस्य ब्राह्मणे सूत्रे चोक्तत्वात्। उद्गीथस्य रहस्यब्राह्मणे सूत्रे च ओंकारेणोद्गीथविधिः प्रसिद्ध एव। किमनेनोक्तेन। तथा नानाक्षरदृष्टान् स्वरान् अनुसंहर्षन्नित्येतदवाच्यम्। कस्मात्? ओंकारं तथा स्वरम् इति सूत्रविहितत्वात्। तथा मनसर्चमिति न वाच्यम्। कस्मात्। तथा स्वरं वाचा गायेदिति विहितत्वात्। तथा अनवानन्निति न वाच्यम्। कस्मात् प्राणो गायत्रं न व्यवान्यात् (तां० ब्रा० ७.१.९) इति श्रुतिविहितत्वात्॥

उच्यते। परशब्दः अलोकद्वारीयप्रसिद्धये। प्रस्तावाधिकारात्। अलोकद्वारे गायत्रे लोकद्वारीयवर्ज्जं प्रकृतित्वात् येन पुरुषेण यदा प्रस्तुतं भवति तदा परम्। लोकद्वारीये तु एकः पुरुषः कृत्स्नस्य साम्नो गाता भवति। तत्प्रतिषेधार्थमिदम्। तथोद्गातृग्रहणं न लोकद्वार एव। यजमानार्थं हि लोकद्वारम्। अलोकद्वारे गायत्रे उद्गाता उद्गीथस्य गाता भवति। लोकद्वारे तु यजमानः। तथा ओंकारग्रहणं ज्योतिर्विधानार्थम्। ज्योतींष्यपि

---

2. A om. विधेः…कस्मात् (L. 3)

3. AIB[3] सर्व° for सर्वत्र

4. B[3]IA °विधे : for° विध्ये ; AIB[3] om. पूर्वम्

5. B[3]IA पुरस्तात् for परस्तात्

7. B[3]IA ओ for ओं

8. IB[3] °हर्षयन् for °हर्षन्

9. V. ओकारं for ओंकारं

12. B[3]IA om. °श्रुति°

14. IAB[3] प्रकृते for प्रकृतित्वात्

15. I. परः for परम् ; A अलोक° for लोक°

16. AB[3]I अलोक° for न लोक°; A °द्वारीये for °द्वारे

17. AIB[2] om. उद्गाता

18. AIB[3] यतः for यजमानः ; V ओ for ओं°

गायेदिति। तत्र ओंकारेणाच्छादनं मनसर्चं च यौगपद्येनैव भवतीत्यर्थः। तथा नानाक्षरदृष्टान् स्वराननुसंहर्षन्निति कनीयोज्यायश्छन्दसोर्मात्राकालस्य व्याप्त्यर्थम्। कनीयश्छन्दःसु च नानाक्षरदृष्टेनैव स्वरेण मात्राकालव्याप्तिर्भवति। तथा मनसर्चमिति धुरागानप्रसिद्ध्यर्थम्। धुरागाने निरुक्तां चानिरुक्तां चेति यथा प्रसिद्धमेव दर्शितं भवति। मनःप्रसिद्ध्यर्थं वा। मानसस्तोत्रे मनसैव गानं प्रसाधितं भवति। आर्चिकामोंकारेण सर्वं प्रच्छन्नं भवतीत्यर्थः। तथा अनवानन्-ग्रहणं विकल्पार्थम्। विकारो वक्तव्य इति यथा प्रकृतिमापादयत्याचार्यः ॥८॥

व्यवान्याच्चेत्प्रथमाया आवृतोऽन्ते ॥ ९ ॥

चेत् यदिभावे। व्यवान्यात् उच्छ्वसेद्यदि। प्रथमाया आवृतः वसोर्मन्दाया अन्ते ॥ ९ ॥

मध्ये वा ॥ १० ॥

उच्छ्वसेत्। ओंपावमाना इत्यस्याः ॥ १० ॥

प्राग्वा हिंकारात् ॥ ११ ॥

अथवा अवनर्दस्योपरिष्टात् प्राग्घिकारात् व्यवान्यात्। उच्छ्वसेद् इत्यर्थः। इया २३३३२ इत्यत्र ॥११॥

यत्र वा ताम्येत ॥ १२ ॥

अथवा यत्र वा ताम्येत श्रान्तो भवति तत्रोच्छ्वसेत् ॥१२॥

अव्यवानंस्त्वेवैतज्जिगासेत् ॥ १३ ॥

तु-शब्दैवशब्दाववधारणे। अव्यवानँस्त्वेव अनुच्छ्वसँस्तेव। एतत्

---

2. AB[3]I °छन्दसो for °छन्दसोः
3. AI व्यावृत्त्यर्थं for व्याप्त्यर्थं
4. AIB[3] after भवति ins. इति; AB[3] निरुक्तं for निरुक्तां चानिरुक्तां
7. A om. तथा

गायत्रं साम जिगासेत् । गातुमिच्छेत् । किमुक्तं भवति । यावच्छक्त्या अनुच्छ्वसन्नेवैतत् गायत्रं गायेदित्यर्थः ॥१३॥

ऊर्ध्वं प्रस्तावात् त्र्यावृद्गेयम् ॥ १४ ॥

इमे वै लोका गायत्रं त्र्यावृद् गेयम् (तां० ब्रा० ७.१.१) इत्यविशिष्टायाँ श्रुतौ न विज्ञायते कुतःप्रभृति त्र्यावृद्गेयमिति । अत उच्यते—ऊर्ध्वं प्रस्तावात् । त्र्यावृद् गेयम् इति । त्र्यावृदिति पर्वण इयं संज्ञा ॥१४॥

कार्या वसोर्मन्दा प्रस्तावमात्रमितिशिष्य ॥ १५ ॥

तत्र त्र्यावृति गायत्रे । प्रथमा या आवृत् सा कार्या करणीया । वसोर्मन्दा-पर्वं तंवोदस्मम् (ग्रा० गे० ६.१.२३६.३) इति तृतीये साम्नि स्वरतो विधीयते । परस्तात् द्वे आवृतौ । पा३वमानायेन्दावा5इ । इत्येका । अभिदेव ॐइया5३१ [इत्यपरा] । अत्रोच्यते । वसोर्मन्देति वाच्यम् । लघुत्वात् । कार्या-ग्रहणं न कर्तव्यम् । उच्यते । लक्षणोक्तस्य विधेरधिकारार्थम् । सामलक्षण् अस्या वसोर्मन्दाया अनेकधा विकारो विधीयते । तदर्थं कार्याग्रहणम् । सेह वसोर्मन्दा विकृता द्रष्टव्या । प्रस्तावमात्रमतिशिष्येति प्रस्तावमात्रस् ऋचोऽतिशेषयित्वा (!) । पदं वा अष्टाक्षरं वा ॥१५॥

द्वितीया चावृद्वृणीमहाद्व्यक्षरम् ॥ १६ ॥

यत्र त्र्यावृति गायत्रे प्राथमाया आवृतः वसोर्मन्दायाः परस्तात्

---

1. V. om. गातुम्···गायत्रं (L. 2) ;
2. IAB³ जिगासेत् for गायेत्
4. AIB³ अव° for अवि°
5. VI ज्ञायते for विज्ञाते
8. A त्र्यावृदिति for त्र्यावृति ; AB³I om. सा
10. V. आवृत्तो for आवृतौ ;
11. V. om. अभिदेवा ॐ इया१३२ AIB³ कार्यम् for वाच्यम् ;
12. IA वक्तव्यम् for कर्तव्यम् V विधिः for विधेः ; AB³ °कारसिद्धयर्थम् for कारार्थम्
13. IAB³ विकारे विधीयमाने for विकारो विधीयते;
14. IAB³ अधिका for विकृता
15. V after अष्टाक्षरं om. वा
17. B³ आवृति for त्र्यावृति

द्वितीया आवृद् वृणीमहा स्वरतो विधीयते। ऋच उत्तमे पादे द्व्यक्षरम् अतिशेषयित्वा : अभिदेवा३ंइया३२। इति। अत्रोच्यते। वृणीमहा द्व्यक्षरमिति वाच्यम्। लघुत्वात्। सख्यावृतोर्ग्रहणमनर्थकम्। कस्मात्। पुर्वाधिकारात्। पूर्वस्मिन् विधौ प्रथमाया आवृत उपदेशात्। अनन्तरा द्वितीया भविष्यत्येवावृत्। आवृतश्चाधिकारो वर्तते। उच्यते। संख्यावृतोर्ग्रहणं प्रथमाया आवृतो विकल्पार्थम्। प्रथमायामावृति वसोर्मन्दायां विकल्पेन मध्ये वा विच्छेदो दृष्टः। विच्छेदोपेतेऽस्मिन् पर्वणि द्वितीयैवेत्थमावृद्भवति। न तृतीया ॥१६॥

तस्यास्त्वन्तो द्वितीयम् ॥ १७ ॥

तस्या वृणीमहाया अन्तो द्वितीयस्वरमापद्यते। अत्रोच्यते। अन्तो द्वितीयमिति वाच्यम्। लघुत्वात्। तस्यास्त्विति न वक्तव्यम्। कस्मात्। अधिकारात्। तस्या अधिकारो वर्तते एव। उच्यते। तस्यास्त्विति कृत्स्नपदप्रसिद्ध्यै। तस्या द्व्यक्षरावशिष्टायाश्च कृत्स्नपदायाश्च ऊर्ध्वं चार्चिकाद्धिकारात् परमिति कृत्स्ने पदे न वृणीमहा भविष्यति। तदर्थं तस्या ग्रहणम् ॥१७॥

अवृद्धो वानवनर्दं चेत् ॥ १८ ॥

अवृद्धो वा वृण्या अन्तः स्यात्। अनवनर्दं यदि गायत्रं साम गीयते। अभिदेवा३ंइया३ इति ॥१८॥

प्रत्युत्क्रान्तस्त्ववनर्दवति ॥ १९ ॥

अवनर्दवतीति द्विरवनर्देद्विकुर्यात् (तां० ब्रा० ७.१.२) इति। न ज्ञायते

---

1. IAB³ om. आवृद् ; A स्वरो° for स्वरतो°
6. V आवृतिर् for आवृति
7. विच्छेदेऽप्येतस्मिन् for विच्छेदोपेतेऽस्मिन्
10. V तत्र for अत्र
13. V द्व्यक्षरायावशिष्टायाः, V द्व्यक्षरायावसिष्टायाः AB³ द्व्यक्षरावसिष्ठायाः for द्व्यक्षरावशिष्टायाः
19,20. IAB³ °नर्दति for नर्दवति

किमुक्तं भवतीति। अत उच्यते अवनर्दवति गायत्रे वृण्या अन्तः प्रत्युत्क्रान्तो भवति [इति] ॥१९॥

किंस्वरूपोऽवनर्दो भवतीत्यत आह—

प्रत्युत्क्रम्य कृष्टमवनर्दः ॥२०॥

प्रत्युत्क्रम्य कृष्टमवनर्दो भवति। अभिदेवाॐ इयाऽ१२ इति ॥२०॥

स द्विः ॥२१॥

सः अवनर्दो वृण्या अन्ते द्विः भवति। अभिदेवाॐ इयाऽ१२१२। इति ॥२७॥

सकृत् ॥२२॥

सकृत् वा। अभिदेवाॐ इयाऽ१२। इति ॥२२॥

न वा ॥२३॥

वृण्या अन्ते न वा अवनर्दो भवति ॥२३॥

हुम्मा सार्वास्वरा प्रतिहारः ॥२४॥

परमुद्गाते-(गा० वि० सू० १. ८)त्युद्गातुर्भक्तेर्भक्त्यन्तरोपदेशः। हुम्मा। सार्वास्वरा। प्रतिहारः। इत्येतानि पदानि। अर्थो वाच्यः। हुम्मेति द्रव्योपदेशः। हुम्माद्रव्यम् उपदिश्यते। सार्वास्वरा इति पर्वग्रहणेन स्वर उपदिश्यते। प्रतिहार इति भक्त्युपदेशः। अत्रोच्यते। हुम्माग्रहणानर्थक्यम्। कस्मात्। हिंकारो हि गायत्रस्य (तां० ब्रा० ७.१.४) इति श्रुतिसिद्धत्वात्। तथा सार्वास्वरा इति स्वरग्रहणवैयर्थ्यम्। कस्मात्। पर्वोपदेशात्। सार्वापर्व व्यपदिश्यमानं स्वरमेव गृह्णाति। तथा प्रतिहार इति न वाच्यम्। कस्मात्। पाञ्चविध्योपदेशात्। सर्वथा गायत्रस्य साम्नः पाञ्चविध्यमुप-

---

3. V भविष्यति for भवति
6. V reads sutras 21-23 as a single one and intepets accordingly
12. AB[3] रन्तो for अन्ते
13. A हिम्मा for हुम्मा in all places
16. A om. °पदेशः। हुम्माद्रव्यम् उ°; AIB[3] स्वरम् for स्वरः

दिश्यते। तत्र पार्श्वविध्यविधौ परस्तादुद्गातृभक्तेः प्रतिहर्तृभक्तिर्भवत्येव। किमत्र वक्तव्यम्। उच्यते। हुम्माग्रहणं सार्वास्वरे नियमार्थम्। ब्राह्मणे तु नोक्तः स्वर इति हुम्माया विधानम्। तथा स्वरग्रहणं रथन्तरवर्णायामेकाक्षरप्रज्ञापनार्थम्। रथन्तरवर्णायामेकाक्षरेऽपि हिंकारे तमेव सार्वास्वरं प्रज्ञापयति। तथा प्रतिहारग्रहणम् अधिकारार्थम्। अधिकृत्य विधयः प्रवर्तन्ते। अथवा विकल्पार्थम्। प्रकृत्यनन्तरं वैकारिका विकल्पा भविष्यन्ति। तत्रैव विकारो वक्तव्य इति। अतः प्रकृतिमुपादायाहाचार्यः ॥२४॥

हुंआ हुंवा हुंभा वा ॥२५॥

अथवा हुं३आ३ हुं३बा३ हुं३भा३। एवं वा हिंकारः ॥२५॥

उद्गात्रोच्यमानो मनसा ध्येयः ॥२६॥

हिंकारः उद्गात्रा उच्यमानः प्रतिहर्त्रा मनसा ध्येयः। अस्य सूत्रस्यानारम्भः। कस्मात्। ब्राह्मणोक्तत्वात्। हिंकारो वै गायत्रस्य प्रतिहारः। स मनसा ध्येयः (तां० ब्रा० ७.१.४-५) इति। उच्यते। उद्गातुः प्रज्ञापनार्थम्। ब्राह्मणे उद्गात्रोच्यमान इति नोक्तम्। तमिह प्रज्ञापयति ॥२६॥

वृद्धान्त्यावृत्तद्विविड्ढा ॥२७॥

ऊर्ध्वं प्रस्तावात् त्र्यावृद्गेयम् (गा० वि० सू० १.१४) इति कार्या वसोर्मंदा (गा० वि० सू० १.१५) इति द्वितीया चावृद् वृणीमहा द्व्यक्षरम् (गा० वि० सू० १.१६) इति आवृद्द्वयमुक्तम्। अथ तृतीयाया आवृत उपदेशः। वृद्धा। अन्त्या। आवृत्। तद्विविढ्ढा। इत्येतानि पदानि। अत्रार्थो वाच्यः। वृद्धेति मात्राग्रहणम्। अन्त्येति संख्यानियमः। आवृदिति पर्वसंज्ञा। तद्विविड्ढेति पर्वग्रहणम्। क्षातो। अत्रोच्यते। वृद्धग्रहणं न कर्तव्यम्।

---

1. BB³I °हर्तुर् for °हर्तृ°
2. B⁴ before उच्यते ins. अत्र ; A हिम्मा° for हुम्मा in all places ; AB³ सार्वास्वरा, I सर्वास्वरा, I सर्वास्वरे for सार्वास्वरे
5. AB³ om. अधिकृत्य⋯विकल्पार्थम्
7. A after आचार्यः। adds: सारीस्वरा यद्यगच्च इति शाकलो निगद्यते।
8,9. AB³ हिंआ हिंबा हिंभा for हुंआ हुंवा हुंभा
9. V om. अथवा
17. V after °महा ins. वृद्ध°

कस्मात् । तद्विविढ्ढोपदेशात् । तद्विविढ्ढायाश्च वृद्धिर्विद्यत एव । तथा अन्त्यग्रहणवैयर्थ्यम् । कस्मात् । अन्त्योपदेशादेव । यस्मादन्ते उपदेशोऽस्याः । तथा आवृद्ग्रहणानर्थक्यम् । कुतः । श्रुतिसामर्थ्यात् । श्रुतौ आवृत्त्वयं विधीयत एव । अनुक्तेऽप्यावृदेवैषा भविष्यति । इयं च तृतीया । तथा तद्विविढ्ढाग्रहणवैयर्थ्यम् । कुतः । अनादेशे आद्यस्वरप्राप्तेः । स्वरस्य चानादेशे आद्यो हि स्वरः । प्रसिद्धमेवैतत् । किमत्र वक्तव्यम् । उच्यते । वृद्धग्रहणं कृत्स्नप्रज्ञापनार्थम् । कृत्स्नाया आवृतो वृद्धिं प्रज्ञापयति । तद्विविढ्ढा तु अन्त्यवृद्धा । तदर्थं वृद्धाग्रहणम् । तथा अन्त्यग्रहणमनवनर्देऽप्यन्त्यार्थः प्रसज्येत । तथा आवृद्ग्रहणं हिंकारप्रसङ्गात् हिंकारेऽपि आवृत्संज्ञा प्रसज्येत । तथा तद्विविढ्ढाग्रहणमधिकारार्थम् । अधिकृत्य विधयः प्रवर्तन्ते ॥२७॥

आकारश्च तत्स्वरः ॥२८॥

च-शब्दः समुच्चये । इदं चेदं चेति । तस्या आवृतः परस्तादाकारश्च तत्स्वरः । तद्विविढ्ढास्वरो भवतीत्यर्थः । अत्रोच्यते । आकारश्चेति वाच्यम् । लघुत्वात् । तत्स्वराधिकारात् । तद्विविढ्ढास्वरः प्रकृत एवेति । उच्यते । तत्स्वरग्रहणं काम्यनियमार्थम् । अक्षरयोस्त्वेवोपरिष्टादभ्यादध्याद् (गा० वि० सू० १.३४) इति । काम्यमपि यत्किंचिन्निधनं तत्स्वरं भवतीत्यर्थः ॥२८॥

स्वरितो वा द्वितीयात् ॥२९॥

आकारः स्वरितो वा द्वितीयात् स्वराद् भवति । आऽ३४२ ॥२९॥

---

2. AB³I. ग्रहणं व्यर्थम् for °ग्रहणवैयर्थ्यम् ; VI om. कस्मात्
3. AB³ om. कुतः
5. IA om. कुतः ; A नादेशः, IB³ अनादेशः, V अनादेशो for अनादेशे
7. AI वृद्धि° for वृद्ध°
8. IAB³ तद्विवृद्धा for अन्त्यवृद्धा ; IAB³ om. तथा अन्त्यग्रहणं
9. IBA³ अन्त्योऽर्थः for अन्त्यार्थः
10. VI om. अपि
13. V आकारः for आवृतः
14. IAB³ after इति add न ;
15. V °कारा for °कारात्

वाग्वा आकारस्थाने ॥३०॥

[आकारस्थाने] वाक्-शब्दो वा निधनं भवति ॥३०॥

अनुज्ञानं वा ॥३१॥

आकारस्थाने अनुज्ञानं वा। अनुज्ञामोंकार इत्यर्थः। अनुकारो वा निधने भवति ॥३१॥

निधनानि च पञ्च ब्राह्मणे काम्यानि। एकैकमक्षरयोः स्थाने कार्यम् ॥३२॥

निधनानि चेति। यान्येतानि आकारादीनि अक्षराणि पुरस्तादुक्तानि एतानि निधनानि भवन्ति। ब्राह्मण इति श्रुतिव्यपदेशः। काम्यानीत्यवधारणे। तेषामिति निर्देशः। एकैकमिति पृथङ्निधनक्रियानिर्देशः। अक्षरयोरिति निर्देशोऽन्त्यार्थम्। ऋगन्तयोरक्षरयोरित्यर्थः। स्थाने कार्यम् इति विध्युपदेशः। आऽ२३४५। वाऽ२३४५क्। ओऽ२३४५म्। इत्येतानि निधनानि। ब्राह्मणोक्तानि पुनः काम्यानि। यथा इडाऽ२३४५॥ सुवाऽ२३४५ः॥ यशाऽ२३४५ः॥ आयूऽ२३४५ः॥ हाऽंसी२३४५॥ एवं निधनानि भवन्ति। अत्रोच्यते। निधनानि च पञ्च ब्राह्मणे काम्यानीति कृत्स्नस्यैव सूत्रस्यानारम्भः। कुतः। विधेः सिद्धत्वात्। सर्वमिदं विधानं सिद्धम्। ब्राह्मणे निधनान्येवैतानि पञ्च काम्यानि चैवेति। उच्यते। धुरोगानप्रसङ्गार्थम्। धुरोगाने यानि निधनानि प्रसिद्धानि तान्यप्यक्षरयोः स्थाने प्रसज्येरन् ॥३२॥

---

1. AB^{3} combine sutras 30 and 31
4. AB^{3} om. आकारस्थाने…भवति (L. 5)
6. VA om. च
10. V. om. एकैकम्…ऋगन्तयोर्
11. IB^{3}A trans. निर्देशोऽन्त्यार्थम् in place of अर्थः
16. IAB^{3} पृथग्वै for कृत्स्नस्यैव
17. B^{3} before ब्राह्मणे adds : इत्येतानि ; B^{3} after निधनानि om. एव
18. AIB^{3} प्रसर्पणार्थम् for प्रसङ्गार्थम् ; धुरा° for धुरो ; B^{3} om. अपि
19. B^{3} प्रसज्येत् , I संप्रसज्येत् for प्रसज्येरन्

ऊर्ध्वं वार्चिकाद्धिंकारात्परम् ॥३३॥

वेति विभाषा। ऊर्ध्वमार्चिकात् कृत्स्नाया ऋचो हिंकारात् परं काम्यानि निधनानि स्युः। अभिदेवा१ॐ इयक्षता२३३३३३। हुम्बा३३। इडा३१११। एवं सर्वाणि ॥३३॥

अक्षरयोस्त्वेवोपरिष्टादत्यादध्यात् ॥३४॥

तु-शब्दैवशब्दादवधारणे। अक्षरयोस्तु ऋगन्त्ययोरुपरिष्टात् अतीत्य आदध्यात्। क्षा३तो३। इडा३१११। एवं सर्वाणि ॥३४॥

स्तुत्वा वा संकल्पयेत मनसादोनिधनं मे गायत्रमिति ॥३५॥

इति शुङ्गकृते गायत्रविधाने प्रथमा कण्डिका ॥१॥

अथवा स्तुत्वा मनसा अदोनिधनं मे गायत्रमिति। सार्वसामिकं विधानमुक्तम्। यदेतत् काम्येषु निधनेषु विधीयते तदेवं संकल्पयेत। मनसा इडानिधनमेतद् गायत्रं तद्गतमिति। एवं सर्वाणि ॥३५॥

इति गायत्रविधानभाष्ये प्रथमा कण्डिका ॥१॥

---

1. IVB³ च for वा
2. IVB³ om इति
3. AB³ हिंवा for हुंवा
11. IB³A सार्वदिकं for सार्वसामिकं ;
12. AB³ तद् for यद् ; V om. एतद् ; V यद् for तद्

द्वितीया कण्डिका

वर्णवृत्तम्

बहिष्पवमानाद्या रेतस्याहिंकृता सप्रतिहारा ॥१॥

बहिष्पवमानस्य आद्या रेतस्या नाम स्तोत्रीया । सा अहिंकृता सप्रतिहारा भवति । अत्रोच्यते । संज्ञाग्रहणवैयर्थ्यम् । कुतः । श्रुतिसूत्रयोरुक्तत्वात् । तयोरपि रेतस्याविधानमुक्तम् । उच्यते । रेतस्याग्रहणमेकत्रिकार्थम् । एकत्रिके असावेका स्तोत्रीया रेतस्या भवति । रथन्तरवर्णा उत्तमस्थानीया तथा । अहिंकृता सप्रतिहारेति । न ज्ञायते कथमहिंकृता सप्रतिहारा भवतीति । उच्यते । उद्गातुरत्र प्रतिषेधः । अहिंकृतेति प्रतिहर्तुर्मनसा ध्यानं विधीयते । सप्रतिहारेति अहिंकृता सप्रतिहारा भवत्येव ॥१॥

उत्तमा त्वविसृष्टहिंकारा रथन्तरवर्णा ॥२॥

तु-शब्दो विशेषणार्थः । बहिष्पवमानस्य उत्तमा स्तोत्रीया रथन्तरवर्णा अविसृष्टहिंकारा भवति । हिंकारस्य विसर्गो न भवतीत्यर्थः । आकारस्य विसर्गः । हुम् ३ इति ॥१॥

तस्या ऊर्ध्वं प्रस्तावाच्चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेद्
रथन्तरवत् त्रीणि वाष्टौ वा ॥३॥

तस्याः रथन्तरवर्णायाः प्रस्तावात् ऊर्ध्वं चत्वार्यक्षराणि अभिष्टोभेत् । चतुर्णामक्षराणां स्थाने स्तोभान् कुर्यादित्यर्थः । कान् स्तोभान् इत्याह—

---

4. IAB³ °माने for °मानस्य
5. A om. कुतः···°त्रिकार्थम् (L. 6)
9. VB³ अयं for अत्र
11. VB² °सृष्टा for °सृष्ट°; om. रथन्तरवर्णा
13. V हिंकार° for हिंकारस्य ; V आकारो for आकारस्य,
14. AB² हिम् for हुम्

रथन्तरवत् । यथा भाभा इति शाण्डिल्यो भभ इति धानंजय्यः । इत्येवम् । त्रीणि वा अभिष्टोभेत् । प्रथमाक्षरस्य लोपः । अष्टौ वा इति विकल्पः ॥३॥

द्वादश वा अनुष्टुभ्येके ॥४॥

अनुष्टुभि छन्दसि द्वादश वा अभिष्टोभेत् । चत्वारि वा त्रीणि वा अष्टौ वा ॥४॥

ऊने पादे नाꣳशब्दमभ्यस्येदापूरणात् ॥५॥

छन्दःसु ऊने पादे नाꣳशब्दमभ्यस्येदापूरणात् पादस्य । उदाहरणान्युत्तरत्र भविष्यन्ति । अत्रोच्यते । शब्दग्रहणानर्थक्यम् । नामभ्यस्येदिति वाच्यम् । लघुत्वात् । उच्यते । शब्दग्रहणमुभयार्थम् । यदि मूर्धन्यो यदि दन्त्यः । सर्वेभ्यो नांशब्दमभ्यस्येत् ॥५॥

अनभ्यासं त्वाचार्याः ॥६॥

इति पक्षान्तरम् ॥६॥

प्रयोजनानि गायत्रविधानार्थानि ॥७॥

पञ्चो गायत्रस्ये-(गा० वि० १. १)ति प्राकृतगायत्रस्य साम्नः पाञ्चविध्यविधानमुक्तम् । अथ वैकारिकाणि भावाश्रितानि प्रयोजनानि च

---

1. AB[3]I om. शाण्डिल्यः
2. A om. इति
6. B[2] णाꣳ for नाꣳ
9. B 1-8 leaves are missing and begins with वाच्यम् ; V om. उच्यते
11. B[1] आचार्यः for आचार्याः
14. B[1] प्रकृतस्य for प्राकृत° ; V om. °गायत्रस्य
15. I °विध्ये for °विध्य° ; AIB[1] विधानार्थम् for विधानम् ; B[1]AIB[3] वकारिक° for वैकारिकाणि ; IA om. च

वक्तव्यानीति। तस्मादाह—प्रयोजनानि गायत्रविधानार्थानीति। अत्रार्थो वाच्यः। वैकारिकाणि भावाश्रितानि प्रयोजनानि गायत्रस्य साम्नः विधानार्थानि। अत्र ब्रूमः। कृत्स्नस्यैव सूत्रस्यानारम्भः। कुतः। गायत्रविधानोपदेशात्। सर्वथा गायत्रस्य साम्नो विधानोपदेशः(-शे?) वैकारिकाणि भावाश्रितानि प्रयोजनानि गायत्रस्य साम्नो विधानार्थान्येव भविष्यन्ति। किमत्र वक्तव्यम्। उच्यते। सूत्रारम्भो बहिष्पवमाननिवृत्त्यर्थः। वैकारिकाणि भावाश्रितानि प्रयोजनानि गायत्रस्य साम्नः विधानार्थानि भवन्ति। न बहिष्पवमानार्थानि भवन्तीत्यर्थः ॥७॥

उपह्वरे कस्त्वा सत्योऽभीषुणः संगमे द्युम्नानि पार्थिराधोयुक्तावह्निः ॥८॥

यदुक्तम्—ऊने पादे नाऽँशब्दमभ्यस्येदापूरणात् (गा० वि० २. २) इति तस्य विधेरेतान्युदाहरणानि। उपह्वरेगिरीणां नोऽ३म् (सा० १४३)। कास्त्वा-सत्योमदानां नोऽ३म् (सा० ३८३) अभीषुणः सखीनां नोऽ३म् (सा० ६८४)। एतानि प्रास्ताविके उदाहरणानि। ओंसंगमे च नदीनां नाऽ३म् (सा० १४३)। ओं द्युम्नानिमानुपाणांनाऽ३म् (सा० ६७४) एते उद्गीथे वसोर्मन्दाया उदाहरणे। पार्थिराधोमघोऽ२३३२ हम्आ३२। ना३नो३२ (सा० ६९१)। युक्तावह्नी-रथा३२३२३हुं३ आ३३नां३नो३२ (सा० १४९)। तृतीये पादे उद्गीथप्रतिहार-विषये एते उदाहरणे ॥८॥

---

3. V गायत्रस्य for गायत्र°
4. V om. सर्वथा···देशः
5. V गायत्र° for गायत्रस्य साम्नो
6. A निवृत्त्यर्थम् for निवृत्त्यर्थः
7. AI om. न ; IAB^{3} °मानार्थान् प्रभवन्ति for °मानार्थानि भवन्ति
12. B^{1}B^{3}IA गिरीणांणों३ for गिरीणांनोंऽ३
13. B^{1} om. अभीषुणः सखीनानोंऽ३
14. V प्रास्ताविकानि for प्रास्ताविके
15. V मन्दायाम् for मन्दायाः
16. A हिंस्थि आऽ२, B^{3} हुंस्थिआऽ२ for हुम् आ३३

यवान्ते संयोगे यवाभ्यां प्रागिकारोकारौ ॥९॥

पादपूरणमधिकृतमेव। यकारवकाराभ्यां प्रागिकारोकारौ कर्तव्यौ। यकारवकारान्ते संयोगे ऊने पादे पादपूरणार्थम्। यकारान्ते संयोगे इकार आपाद्यः। वकारान्ते उकारः। एवंलक्षणान्युदाहरणानि वक्ष्यामः ॥९॥

उस्थानि प्रकृतिभूतानि ॥१०॥

उकारस्थानि व्यञ्जनानि प्रकृतिवद् भवन्ति। न तत्र विकारो भवतीत्यर्थः। उस्थानीति। अत्रोच्यते। उस्थानि प्रकृतिवदिति वाच्यम्। लघुत्वात्। भूतग्रहणानर्थक्यम्। कुतः। उपदेशात्। उपदेशो हि भाव उच्यते। उच्यते भूतग्रहणं प्राप्तप्रतिषेधार्थम्। उत्तरत्र उस्थस्य ओकारस्येति वचनात् ओभावप्राप्तिर्भवति। उभयत्र प्राप्ते प्रतिषेधार्थं भूतग्रहणम् ॥१०॥

अत्रोदाहरणानि—

आरे बाधस्व मन्युं जनस्य ॥११॥

आरेबाधस्वद्र ३२३२३हुं३आ२३ (सा० ६२७)। मन्युं जनस्यद्र३२३२३हुं ३आ२३ (सा० ११३)। एते उदाहरणे ॥११॥

वस्वीरनुस्वर स्वाध्यः स्वर्विद् इति ॥१२॥

यदुक्तम्—यवान्ते संयोगे यवाभ्यां प्रागिकारोकारौ (ना० वि० २.९) इति तस्य विधेरेते उदाहरणे। वस्वीरनुस्वारा ३१२३२हुं३आ२३३। जी३योषा३-

---

2. A पादौ for पाद° ; I ग्रहणम् for पूरणम्

4. VA आपद्य: for आपाद्यः

7. AIB³ एव for अत्र

9. AI om. first उच्यते ; AIB¹ उत्तर, V उतरत्रत्वात् for उत्तरत्र ; V उकारस्य for ओकारस्य

10. V उभावाप्राप्तिर्भविष्यति for ओभावप्राप्तिर्भवति ; AB¹IB³ प्राप्तेः for प्राप्ते

13. हिंस्यि for हुम्

17. AB³I om. जी३योषा३आ२१११

आ३१११ (सा० ४०९)। जीतिभावप्राप्तिरियम् । उत्तरत्र भविष्यति जा ३यो३ । सुवाधियः सुवा३३३३३हुं३आ३३ । वा३दो (सा० ५४८) ॥१२॥

न पदादौ प्राग्भावो हन्यद्दस्युं दधद्योधा ॥१३॥

यदुक्तम्—यवान्ते संयोगे यवाभ्यां प्रागिकारोकारौ (गा० वि० २.९) इति तस्यायं प्रतिषेधः । न पदादौ यकारवकारयोः स्थितयोः प्राग्भावो भवति । इकारोकारौ न भवत इत्यर्थः । यथा ओम् ३हन्यद्दस्युन्नर्यं विवेरप उभे यत्वा रोदसी धावतामा३नू३३ (सा० ३७१)। ओम् ३नार्षद्यासीददपाम् । विवर्ते दधद्योधायीसुतेवयाꣳसी३३ (सा० ७७) इत्येते उदाहरणे ॥१३॥

द्व्यन्तस्थसंयोगपरे न यकारवकारौ करोषि तिरोवाराणि यत्पूतो अत्येषि सहस्रधारो अतित्वां काष्ठासु ॥१४॥

द्व्यन्तस्थसंयोगपरे अन्तस्थवर्णद्वयं परं यस्य सोऽयं द्व्यन्तस्थसंयोगपरः । तस्मिन् यकारवकारौ न भवतः । विकर्षस्तु पादपूरणार्थं स्वरेण क्रियत एवेत्यर्थः । यथा पुरधस्मानं वृषभꣳस्थिरप्स्नू करोष्यर्यस्तरुषीर्दुवाः स्युः (सा० ३२७) । औ तायीरोवाराणि अव्ययाजनो न पुरिचमुवोर्विशद्धारी३ (सा० ५१३) ओं वारं यत्पूतो अति एषि अव्या३म् (सा० ५३४) । ओं सोमोमरुत्वतेसुतः सहस्रधारो अतिअव्यमर्षा३ती३३ (सा० ५२०) । त्वां काष्ठासु आ३३३३३हुं३ आ३३ वा३तो३ आ३४५ (सा० २३४) ॥१४॥

---

2. B¹ om. हुंआ ; VI om. वा इदो

3,5. B¹ पादादौ for पदादौ

5. AB¹IB³ om. स्थितयोः

7. I ना३र्ष आसीद्दपां, B³A नार्षदांसीददपां for नार्षद्यासीददपाम्

9,12. AIB¹B³ संयोगे for संयोग°; V अन्तस्था° for अन्तस्थ°

12. AB¹B³ संयोगस्यान्तस्थवर्ण° I संयोगान्तस्थवर्ण for अन्तस्थवर्ण

13. V विवर्णः for विकर्षः

14. V om. इत्यर्थः; B³ om. यथा

15. AB¹ तिरो, I स्थिरो for तायीरो

16. B¹ अव्या३यां for अव्या३म्

अनेकश्चेत्संयोगः प्राक्तसंध्ययोः संदेहे संध्यो विकृष्यः ॥१५॥

अनेकश्चेत्संयोगः यदि न एकः द्वौ वा संयोगौ बहवो वा संयोगाः स्युः। द्विप्रकारश्च संयोगः। प्राकृतः संध्याश्रयश्च। यः प्रकृतो(-तौ?) भवति स प्राकृतः। यः संधौ भवति स संध्यः। तयोर्विकर्षं प्रति संदेहे इदं विधानमुपदिश्यते। प्राकृतसंध्योः संध्यस्य विकर्षः कार्यः पादपूरणार्थम् ॥१५॥

सदृशयोस्तु परो विकृष्यः ॥१६॥

एकस्मिन् पादे यदि द्वौ संयोगौ प्राकृतौ संध्यौ वा भवतः तौ च सदृशौ स्याताम्। तत्र सदृशयोस्तु संयोगयोः संनिपाते परः संयोगो विकृष्यः पादपूरणार्थम्। अत्रोच्यते। सदृशयोस्तु परः इति वाच्यम्। लघुत्वात्। विकृष्यग्रहणानर्थक्यम्। कुतः। अधिकृतत्वात्। उच्यते। विकृष्यग्रहणं विकर्षपूर्वार्थम्। संयोगसमाम्नाये विकृष्टपूर्वः संयोगो भवत्येव। यथा परिस्वान-द्वितीयायां प्रस्तावे तुवं विप्रस्तुवं कवोऽम् (सा० १०६४) ॥१६॥

एतयोरेव श्लोकं त्वाचार्याः ॥१७॥

एतयोरेव प्राकृतसंध्ययोः संयोगयोरर्थाय श्लोकं त्वाचार्याः पठन्ति ॥१७॥

---

3. अनेकः for न एकः
4. V IB^1B^3 प्राकृतो for प्रकृतो
5. IAB^1B^3 om. यः; B^1 संध्यो for संधौ
10. AIB^1 om. तु ; V परस्परः for परः
12. AIB^3 विकृष्ट° for विकृष्य°
13. B^3IBB^1 विकृष्टः पूर्वपूर्वः for विकृष्टपूर्वः
16. V च for एव ; V om. संयोगयोः

ऊने पादे विकर्षः स्याद्यवयोर्यत्र वर्ततः ।
प्रस्तावेषु तथा वृत्सु गायत्रे विद्धि लक्षणम् ॥
इति ॥१८॥

ऊने पादे विकर्षो भवति । यवयोर्यत्र वर्ततः **संयोगौ** प्रस्तावेषु । **यथा प्रस्तावेषु विकर्षः क्रियते** तथा **तेनैव प्रकारेण आवृत्सु अपि विकर्षः कार्यः** । गायत्रे विद्धि लक्षणम् इति । **गायत्रसाम्नि विजानीहि लक्षणमिति** ॥१८॥

नैकस्वरसंघ एके ॥१९॥

इति शुङ्गकृते गायत्रविधाने द्वितीया कण्डिका ॥२॥

नेति प्रतिषेधः । यदि तद्धिविढ्ढादौ एकस्मिन् स्वरे बहूनां संघातो भवति तत्र विकर्षो न भवति इत्येके आचार्या मन्यन्ते ॥१९॥

इति गायत्रविधानभाष्ये द्वितीया कण्डिका ॥२॥

---

1. B^2 AB^{1-3} I वर्तते for वर्ततः

4. AB^1IB^3 वर्तते for वर्ततः ; A om. यथा प्रस्तावेषु

5. B^1AV om. तथा

10. AI om. न

तृतीया कण्डिका

मात्रावृत्तम्

वसोर्मन्दान्त्याविकारेकारौ प्रत्यक्षौ ॥१॥

पद्यो गायत्रस्ये-(गा० वि० १.१)ति स्वरवृत्तमुक्तम् । तथा बहिष्पवमानाद्या रेतस्ये-(गा० वि० २.१)ति वर्णवृत्तमुक्तम् । अथ मात्रावृत्तमुपदिश्यते । वसोर्मन्दान्त्याविकारेकारौ प्रत्यक्षाविति । उद्गीथाद्ये वसोर्मन्दापर्वणि इकारश्च ईकारश्च प्रत्यक्षौ कार्यौ । न तु कश्चिद्विकारो भवतीत्यर्थः ॥१॥

उदाहरणानि—

अच्छादेव विवाससि । वाजेभिर्वाजिनीवत्यावाजं घृतेनेति ॥२॥

एतान्युदाहरणानि । ओमाच्छादेवविवासासीऽ२ (सा० ६६२) ओं वाजेभिर्वाजिनीवतीऽ२ (सा० १८९) । ओमावाजं वाज्यक्रमीऽ२ (सा० ६५५) । ओंघार्तेनवर्धयामासीऽ२ (सा० ६६१) ॥२॥

वृद्धमाभूतं तालव्यम् ॥३॥

तालव्यं गायत्रे साम्नि वृद्धम् आ भवति ॥३॥

---

3. AIB[1-8] विकारी° for विकारे°
5. B[1] प्रथमतः for अथ मात्रा°
6. IVB[1] after °दिश्यते ins. तमाह ; V om. वसोर्···उद्गीथा ; AB[1] IB[3] °विकारी° for °विकारे°
7. V मन्दाया: for मन्दा°
12. IAB[3] om. एतान्युदाहरणानि
14. B[1] वर्त° for वर्ध°
16. IAB[1]B[3] एव for साम्नि

यथा—

ईङ्खयन्तीरसावि देवम् ॥४॥

ऋग्ग्रहणादुद्गीथोदाहरणं द्रष्टव्यम् । ओमा इन्द्रं जातमुपासाताऽ३इ (सा० १७५) । ओंनायस्मिन्निन्द्रोजनुषेमुवोच बोधामासित्वाहरियश्वयाज्ञाऽ२ (सा० ३१३) ॥४॥

औकारस्तोसो इति च पदान्तौ ॥५॥

औकारश्च आ भवति । तो सो इत्येतौ च शब्दौ पदान्तेऽवस्थितौ आ भवतः । यावद्ग्रहणमेतत् ॥५॥

अस्माँ इन्द्रवसौ ब्रह्माणस्त्वा शतक्रतावाजाता सुक्रतो पृण राधस्तन्नो विदद्वसोऽस्तीर्णं बर्हिर्विभावसो ॥६॥

औकारस्य तो सो इत्येतयोश्च एतान्युदाहरणानि । अस्मा२ँइन्द्रवसाऽ२११२हुम् आऽ२ (सा० ४१५) । औकारस्यैकमेवोदाहरणम् । ओमार्च्चन्त्यर्कमर्किणो ब्रह्माणस्त्वा शतक्रताऽ२ (सा० ३४२) । आजातासुक्रताऽ१२१२हुम् आऽ२ (सा० ५२) । तो इत्येतस्यैते उदाहरणे द्वे । ओमास्तित्वादातमद्रिवोराधस्तन्नोविदद्वाशाऽ२ (सा० ३४५) । स्तीर्णं बर्हिर्विभावा३३सा३३ (सा० २१३) । सो इत्येतस्य चैते द्वे उदाहरणे ॥६॥

---

3. IAB^3 om. ऋग्ग्रहणादुद्गीथ°

4. AIB^3 हर्यश्व for हरियश्व

5. AIB^3 B^2 ओकार: for औकार:

6. AIB^3 ओकार: for औकार:

12. B^3 A वसो··· for वासा···

14. IA om. द्वे

15. I om. ओमास्ति···मद्रिवो

ऋकारश्च स्पर्शषोर्हुंमायां च ॥७॥

ऋकारश्च आर्भवति स्पर्शे च षकारे च हुंमायां प्रत्ययभूतायाम् । ककारादयो मकारान्ताः स्पर्शाः ॥७॥

उदाहरणानि वक्ष्यामः—

गृणानो वृषणमृक्वभिः ॥८॥

ऋकारस्य स्पर्शे षकारे च हुंमायां चेत्येतेषु प्रत्ययेषु एकैकमुदाहरणं द्रष्टव्यम् । ओं गार्णानोहव्यदातायाऽ२ (सा० १) । ओं वार्षणंपृक्षुसासाहीऽ२ (सा० ३८३) । सप्तास्येभिराऽ१२१२हुम् आऽ२ (सा० ४६३) ॥८॥

आभूतं गतिरेफान्तं विनियमश्च यथाप्रत्यासत्ति पूर्वाङ्गं च ॥९॥

यत्तत् पूर्वं तालव्यमाभूतं विहितम् ऋकारान्तं च तद्गत्यन्तं च रेफान्तं च कार्यम् । विनियमश्च । विनियोगश्च तस्या गतेः रेफस्य च द्रष्टव्यः । यथाप्रत्यासत्ति । यस्य वर्णस्य यदासन्नलक्षणं दृश्यते तस्य तद्भवति । तालव्यस्य आईउस्थस्य आऊ इति गतिः प्रत्यासन्ना । ऋकारस्य रेफः प्रत्यासन्नः पूर्वाङ्गं च भवति । न पराङ्गम् ॥९॥

---

1. IB$^{2-3}$ षस्पर्शयो : for स्पर्शषोः; B^{3}A हिम्मायां for हुम्मायां ; AIB^{1}B^{3} combine sutras 7 and 8 into one.

2. B^{3}B^{1}AI om. स्पर्शे च···वक्ष्यामः (L. 4)

5. A उत्सभिः, B^{1} पृक्षुभिः for ऋक्वभिः

7. AB^{1}B^{3}I om. दष्टव्यम्

9. AB^{3} गीति° for गति° ; B^{2}AIB^{3}यथार्थं for यथा

11. V om. तत् ; VIB^{1} ऋकारं for ऋकारान्तं

12. V after विनियमश्च adds: यथाप्रत्यासत्ति and AIB^{3} यथार्थप्रत्यासत्ति

14. A आयिस्थस्य आगतिः B^{3}I आयिउस्थस्य आउगति B^{1} आयिउस्थस्य आउ । इत्युगतिः for आईउस्थस्य आऊइति गतिः ; V रिकारस्य for ऋकारस्य

15. AIB^{1} प्रत्यासत्तिभूतः for प्रत्यासन्नः

हुम्मायां तालव्यमपदान्त्यं यदाभूतं न तस्य गत्यागमः ॥१०॥

हुम्मायां प्रत्यये तालव्यमपदान्त्यं पदमध्यस्थमित्यर्थः । यदाभूतं न तस्य गतेरागमो भवति । आकारान्तमेव तद्भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि वक्ष्यति ॥१०॥

यकारे च समानाक्षरं यद्द् विकृष्टम् ॥११॥

यकारे च प्रत्यये समानाक्षरं समानाख्यं यत् विकृष्टं तालव्यमित्यर्थः ; न तस्य च गत्यागमो भवति ॥११।

प्रेष्ठं वो अतिथिं बृहच्छोचायाविष्ठयबृहदग्ने-सुवीर्यम् । देवं देवाय दे ॥१२॥

ऋग्ग्रहणादुद्गीथोदाहरणम् । ओं स्तुषेमित्रमिवप्रायाऽ२म् (सा० ५)। बृहच्छोचायवाऽ१२१२हुम् आऽ२ष्ठायो (सा० ६६१) । बृहदग्नेसुवाऽ१२१२हुम् आऽ२ (सा० ६६२) । रायोद्रेवंदेव.यदाऽ१२१२हुम् आऽ२ (सा० ६५२) ॥१२॥

---

1. AB^3 हिम्मायां for हुम्मायां ; I उपदान्तं A अपदान्ते for अपदान्त्यं ; B after न ins. पदे
4. AI om. तद् ; V om. इत्यर्थः
6. VB^{1-3} om. विकृष्टम्
7. V om. समानाक्षरं ; AIB^1 om. समानाख्यं
8. V trans. न after °गमो
11. AB^3 उग्रहणं, I उग्रहणा for ऋग्ग्रहणात् ; AIB^3 उद्गाता for उद्गीथ
12. VB^1 om. ष्ठायो ; A हिम् for हुम्
13. AB^3 after आऽ२ adds : वायो

हुम्मायामेव मकारः प्रकृत्या ॥१३॥

हुम्मायामेव प्रत्यये मकारः पदान्तः प्रकृत्या भवति। यथा येषु सामसु लक्षणप्राप्तः स न भवतीत्यर्थः। उदाहरणानि वक्ष्यति ॥१३॥

आगमरेफश्चातिहृतः ॥१४॥

आगमरेफश्च अतिहृतो भवति। हुम्मायामेव प्रत्यये। उदाहरणानि वक्ष्यति ॥१४॥

अवग्रहपूर्वपदान्त्यं च व्यञ्जनम् ॥१५॥

यस्य व्यञ्जनस्य अवग्रहः पूर्वं पदं तदवग्रहपूर्वपदान्तीयं व्यञ्जनम्। व्यञ्जनावि(-ति?)हि(हृ?)ति[:] बहुव्रीहिणा समासेन। तथा व्यञ्जनमतिहृतं कर्तव्यम्। उदाहरणानि वक्ष्यति ॥१५॥

---

1. A हिम्मायाम् for हुम्मायाम्
2. V समासु for सामसु ; IB[1] समासलक्षण° for सामसु लक्षण°
4. V. om. आगमरेफश्चातिहृतः
6. AI om. वक्ष्यति
7. A पदान्तं for पदान्त्यं
8. IB[3] A व्यञ्जनान्तं व्यञ्जनवति, B[1] व्यञ्जनां यं व्यञ्जनवति for व्यञ्जनम्। व्यञ्जनातिहृतिः, V व्यञ्जनाविहिति for व्यञ्जनातिहृतिः The readings are corrupt here. Could it be : व्यञ्जनान्तम् ॥ व्यञ्जनवदिति बहुव्रीहिणा समासेन ॥ The commentator says that व्यञ्जनान्तं shoutd be taken as a बहुव्रीहि compound and (a pada) having a consonant (at the end). Thus after व्यञ्जनम् ॥ the passage should read व्यञ्जनान्तम् ॥ व्यञ्जनवदिति बहुव्रीहिणा .... AIB[1]B[3] have omitted व्यञ्जनम् altogether from the commentary.

अ॒ष्कारश्च पदगीतः ॥१६॥

हुम्मायामेव प्रत्यये अष्कारश्च पदगीतः कर्तव्यः । उदाहरणानि वक्ष्यति ॥१६॥

विहुतमूर्मिरपामिन्द्रो मुनीनाꣳ शंमध्यमं तासो मस्येहत्त्र ॥१७॥

एतानि मकारोदाहरणानि। निष्कर्ता विहुतांऽ१२१२ हुम्३आऽ२पू३नो३ (सा० २४४)। क्रीडन्नुर्मिमरपांऽ१२१२हुम् ३आऽ२ ईवो (सा० ५८४)। इन्द्रोमुनीनां ऽ१२१२हुम्३आऽ२साखो (सा० २७५)। विकोशं मध्यमांऽ१२१०हुम्३आऽ२युश्वो३३ (सा० ५७६)। तासोमस्येहताऽ१२१२हुम्३आऽ२पातो (सा० ६७१) ॥१७॥

दिविद्यामिव हक्त्वाभिः ॥१८॥

यदुक्तम् आगमरेफश्चातिहृत (गा० वियु० ३.१३) इति तस्यैते उदाहरणे। दिविद्यामिवदाऽ१२१२हुम् आऽ२ । रंहातो आऽ३४५ (सा० ?)। सप्तास्येभिराऽ२१२१हुम् ३आऽ२क्वाऽ३भोऽ (सा० ४६३) ॥१८॥

गच्छन्निन्द्रस्य निः पिवात्वस्य गिः पवमानस्वः ॥१९॥

यदुक्तम् अवग्रहपदान्त्यं च व्यञ्जनम् (गा० वि० ३.१४) इति तस्यैतान्युदाहरणानि । गच्छान्निन्द्रस्यनाऽ१२११हुम्३आऽ२ष्कार्तो

---

2. AIB³ om. हुम्मायामेव ··· वक्ष्यति (L. 3) ; B. प्र[त्य]येऽत्र for प्रत्यये

4. V विहृतिमूर्त्तिर्, for विमूतमुर्मिर्

14. V om. गच्छन्

15. IAB³ V °पदान्तीयं for °पदान्त्यं

(सा० १२६६) । पिबातुवस्यगाऽ१२१२हुम्३आऽ२र्वाणो (सा० १३९३) । पवमानसुवाऽ१२१२हुंआऽर्दशो (सा० ४८०) ॥१९॥

देवोह्यसि नो रिहते ककुभोमहि द्युत्तमः ॥२०॥

यदुक्तम् अष्कारश्च पदगीत (गा० वि० ३. १५) इति तस्यैतान्युदाहरणानि । देवोह्यसिनाऽ१२१३हुम्३आऽ२ (सा० १०) । रिहते ककुभाऽ१२१२हुम् आऽ२ (सा० ४०४) । महिद्युक्षतमाऽ१२१२हुम् आऽ२मादो आऽ (सा० ५७८) ॥२०॥

पाशब्दः पशब्दमावृत उपान्त्ये शुचिबन्धुः पावक इति ॥२१॥

पाशब्दः पशब्दमापद्यते । कुत्र । आवृत उपान्त्ये अक्षरे प्रत्यये । यथा- महिव्रतः शुचिबन्धुः पवा३का३ (सा० ५२४) इति ।

अत्रोच्यते । पा इति वाच्यम् । लघुत्वात् । शब्दग्रहणानर्थक्यम् । कुतः । अधिकृतत्वात् । उच्यते । शब्दग्रहणं विकल्पप्रतिषेधार्थम् । अष्टाक्षरो वा त्रिष्टुब्जगतीषु (गा० वि० १.२) इति विभाषया यदा अष्टाक्षरः प्रस्तावो भवति ऋगन्ते वा अष्टाक्षरमवशेषयति तदा इदमक्षरं पा इति अन्ते भवति । अत उपान्त्यं नोपपद्यते । इति । उपान्त्यम्(-न्त्ये?)एवायं

---

1. B³IA सुतस्य for तुवस्य
3. V रहते, B² हंते for रिहते
5. IAB³ after आऽ२ ins. दृशो
10. AIB³ कुतः for कुत्र ; B¹ उपान्ते for उपान्त्ये
11. A पवाऽ१२१२ for पवा३का३
12. V om. अत्रोच्यते ; AI पाद for पा
14. IAB¹B³ विभाषायां यद् for विभाषया यदा
15. V ऋगन्तश्च for ऋगन्ते वा ; IAB³ तद् for तदा ; IAB³ पाद for पा ; AIB³ अन्तर् for अन्ते
16. IA अन्त for अत ; IAB¹ B³ om. अयं

पादावृतो भवति । तदा पाशब्दः पशब्दमापद्यते । तदर्थमस्य ग्रहणम् ॥२१॥

शौङ्गं गायत्रविधानम् । शौङ्गं गायत्रविधानम् ॥२२॥

इति शुङ्गाचार्यकृतं गायत्रविधानं नाम सूत्रं समाप्तम् ।

शुङ्गेन कृतं शौङ्गम् । शुङ्गो नामाचार्यः ॥२२॥

इति गायत्रविधानभाष्ये तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥३॥

गायत्रविधानभाष्यं समाप्तम् ॥

ॐ

---

1. B³B¹IA पद्य: for पाद् ; V °वृत्तो for °वृतो
4. IB¹ B³ V om. इति···सूत्रं समाप्तम्
5. IAB¹ B³ after आचार्य: adds ; तेन कृतम्
6. B³ after समाप्ता ॥ adds : हरिः ॐ इति शुङ्गाचार्यकृतं गायत्रविधानं नाम सूत्रं सभाष्यं संपूर्णम् ॥ हरिः ॐ
7. IA संपूर्ण for समाप्तम् ; B³ adds : इति before गायत्र° V. after the colophon adds : ॥ शुभं भवतु ॥ संवत् १६ आषाढादि ८५ वर्षे पोष शुदि ४ शुक्रे ॥ लिषितम् ॥ After this in a separate hand : त्र-शुरजी वीरेश्वररामचन्द्रनी पोथी ; A कुंभेश्वराय नमः । हरि ॐ । भग्नपृष्ठकटिग्रीवाबद्धमुष्टिरधोमुखम् । कष्टेन लिखितं ग्रन्थं यत्नेन परिपालयेत् ॥ नागनाथाय नमः ॥ ; B¹. समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

Index of Sūtras

Sutra	*Ref.*	*Page*
अक्षरयोस्त्वे	१. ३४	14
अच्छादेव	३. २	22
अनभ्यासं त्वाचार्याः	२. ६	16
अनुज्ञानं वा	१. ३१	13
अनेकश्चेत् संयोगः	२. १५	20
अनन्तस्त्वोकारं-	१. ३	3
अवग्रहपूर्वपदान्त्यं-	३. १५	20
अवृद्धो वानवर्णं चेत्	१. १८	9
अव्यवानंस्त्वेव	१. १३	7
अष्कारश्च	३. १६	27
अष्टाक्षरो वा	१. २	3
अस्माऺ इन्द्रवसौ	३. ६	23
आकारश्च	१. २८	12
आगमरेफश्च	३. १४	26
आभूतं गति	३. ९	24
आरे बाधस्व	२. ११	18
ईङ्ख्यन्तीरसावि-	३. ४	23
उत्तमात्वविसृष्ट-	२. २	15
उद्गात्रोच्यमानो-	१. १६	11
उत्थानि प्रकृति-	२. १०	18
ऊते पादे-	२. ५	16
ऊर्ध्वं वार्चिचकाद्	१. ३३	14
ऊर्ध्वं प्रस्तावात्	१. १४	8
ऋकारश्च स्पर्शषोर्	३. ७	23
ऋगन्तश्च	१. ४	4

Sutra	*Ref.*	*Page*
एतयोरेव	२. १७	20
ओकारस्तु	१. ६	5
औकारस्तोसो	३. ५	23
कार्या वसोर्मन्दा-	१. १५	8
गच्छन्निन्द्रस्य	३. १९	27
गृणानो वृषणम्	३. ८	24
तस्य ऊर्ध्वं	२. ३	15
तस्यास्त्वन्तो-	१. १७	9
दिविद्यामिव	३. १८	27
देवो ह्यसि नो-	३. २०	28
द्वादशवा-	२. ४	16
द्वितीया चावृद्-	१. १६	8
द्व्यन्तस्थसंयोग-	२. १४	19
न पदादौ	२. १३	19
न वा	१. २३	10
निधनानि च	१. ३२	13
नैकस्वरसंघात°	२.१९	21
नैकेषाम्	१. ७	5
पद्यो गायत्रस्य	१. १	1
परमुद्गातोकारेण	१. ८	5
पर्षि राधो-	२. ८	17
पाशब्दः पशब्द-	३. २१	28
प्रत्युत्क्रम्य कृष्टम्-	१. २०	10
प्रत्युत्क्रान्तस्-	१. १९	9
प्रयोजनानि च	२. ७	16
प्रस्तावेषु तथा	२. १८	21
प्राग्वा हिंकारात्	१. ११	17
प्रेष्ठं वो अतिथिं	३. १२	25
बर्हिष्वमनाद्या-	२. १	15

Sutra	*Ref.*	*Page*
मध्ये वा	१. १०	7
यकारे च	३. ११	25
यत्र वा ताम्येत	१. १२	7
यथर्वा	१. ५	4
यवान्ते संयोगे	१. ६	18
वसोर्मन्दान्त्या-	३. १	22
वस्वीरनुस्वर-	२. ११	18
वाग्वा आकार-	१. ३०	13
विद्युतमूर्तिर्	३. १७	27
वृद्धमाभूतं	३. ३	22
वृद्धान्त्यावृत्	१. २७	11
व्यवान्याच्चेत्	१. ९	7
शौङ्गं गायत्रविधानम्	३. २२	29
सकृत्	१. २२	10
सदृशयोस्तु	२. १६	20
स द्विः	१. २१	10
स्तुत्वा वा सं-	१. ३५	14
स्वरितो वा	१. २९	12
हुम्मायां तालव्यं-	३. १०	25
हुम्मायामेव-	३. १३	26
हुंम्मा सार्वास्वारा	१. १४	10
हुंग्रा हुवा	१. २५	11

धियो यो नः प्रचोदयात्

वि. वै. शो. सं. V.V.R.I.

18-9-82

VVRI INDOLOGICAL RESEARCH SERIES

Gen. Editor : Dr. VISHVA BANDHU

1-2. **Siddha-Bhāratī** or *The Rosary of Indology*, (Dr. Siddheshwar Varma Pres. Vol.), in 2 Pts., Ed. by Dr. Vishva Bandhu — Rs. 70

3. **Purāṇa-Viṣaya-Samanukramaṇikā**, by Dr. Y. P. Tandan — Rs. 8

4. **Gaṇikā-vṛtta-saṅgraha**, by Dr. Ludwik Sternbach — Rs. 25

5. **The Etymologies of Yāska**, by Dr. Siddheshwar Varma — Rs. 30

6. **Sarūpa-Bhāratī** or *The Homage of Indology*. (Dr. L. Sarup Mem. Vol.), Ed. by Prof. J. N. Agrawal and Bhim Dev Shastri — Rs. 35

7. **Ideologies of War and Peace in Ancient India**, by Prof. Indra — Rs. 25

8. **Epochs in Hindu Legal History**, by Dr. U. C. Sarkar — Rs. 40

9. **Studies in Indian Cultural History**, Part I by Dr. P. K. Gode — Rs. 35

10-11. **Catalogue of VVRI Manuscript Collection**, in 2 Pts., Ed. by Dr. Vishva Bandhu — Rs. 90

12. **The Panjab as a Sovereign State**, by Dr. G. L. Chopra — Rs. 18

13-17. **Atharvaveda**, with Critical Edition of Sāyana's Bhāsya and several Indices, in 5 Pts., Ed. by Dr. Vishva Bandhu — Rs. 250

18. **Śaṅkarṣa-Kāṇḍa-Sūtras of Jaimini**, being a supplement to the Dvādaśalakṣanī of Pūrva-Mīmāṃsā, Cr. Ed. by K. V. Sarma — Rs. 6

19-26. **Ṛgveda**, with the Bhasyas of Skandasvāmin, Udgīthācārya, Veṅkaṭa-Mādhava and Mudgala, in 8 Pts., Ed. by Dr. Vishva Bandhu — Rs. 400

27-29. **Cāṇakya-Nīti-Text-Tradition**, Cr. Ed. from 75 Mss. and 160 edns., in 5 Pts., by Dr. Ludwik Sternbach — Rs. 175

30. **Dṛggaṇitam of Parameśvara**, Cr. Ed. with Intro. by K. V. Sarma — Rs. 6

31. **India and the World**, by Dr. Buddha Prakash — Rs. 25

32. **Cāṇakya-Saptati**, Cr. Ed. with Intro., by K.V. Sarma — Rs. 5

33. **The Vedas and Śāstras : A general view**, by Dr. Vishva Bandhu — Rs. 5

34. **Grahaṇa-Maṇḍanam of Parameśvara**, Cr. Ed. with Introduction and Translation by K. V. Sarma — Rs. 6

35. **Grahaṇanyāvadīpikā of Parameśvara**, Cr. Ed. with Introduction and Translation by K. V. Sarma — Rs. 7

36. **The Subhāṣitasaṅgrahas as Treasuries of Cāṇakya's Sayings**, by Dr. Ludwik Sternbach — Rs. 30

37. **Vivekacandrodaya Nāṭaka of Śivakavi**, An allegorical drama, Cr. Ed. with Introduction by K. V. Sarma — Rs. 6

38. **Brāhmaṇoddhāra-Koṣa**, Ed. by Dr. Vishva Bandhu — Rs. 60

39. **Praśastikāśikā** of Bālakṛṣṇa, Cr. Ed. with Intro. by K.V. Sarma — Rs. 6

40. **Pratyabhijñā Philosophy**, by Dr. R. K. Kaw — Rs. 40

41. **Origin and Development of the Hariyanavi Dialect**, by Dr. Nanak Chand Sharma — Rs. 3

42. **Anubhavānandalaharī** of Keśavānanda, Cr. Ed., by K.V. Sarma — Rs.

43. **Kingdom of the Panjab, 1839-45**, by Dr. B. R. Chopra — Rs. 4

44. **Puruṣārthopadeśa of Bhartṛhari**, Cr. Ed. by K. V. Sarma — Rs. 5

46. **Vṛttavivecanam of Durgāsahāya**, Cr. Ed. by K. V. Sarma — Rs. 4.

47. **Golasāra of Nīlakaṇṭha**, Cr. Ed. with Tr. by K.V. Sarma — Rs. 5

C
294
SA
JACL

VISHVESHVARANAND BOOK AGENCY

P.O. Sadhu Ashram, HOSHIARPUR (Pb., India)